

Arkeologisk undersökning

Krukmakarna Banck

Inför byggnation inom kvarteret Dromedaren 1 och 2
RAÄ 50, Jönköpings stad

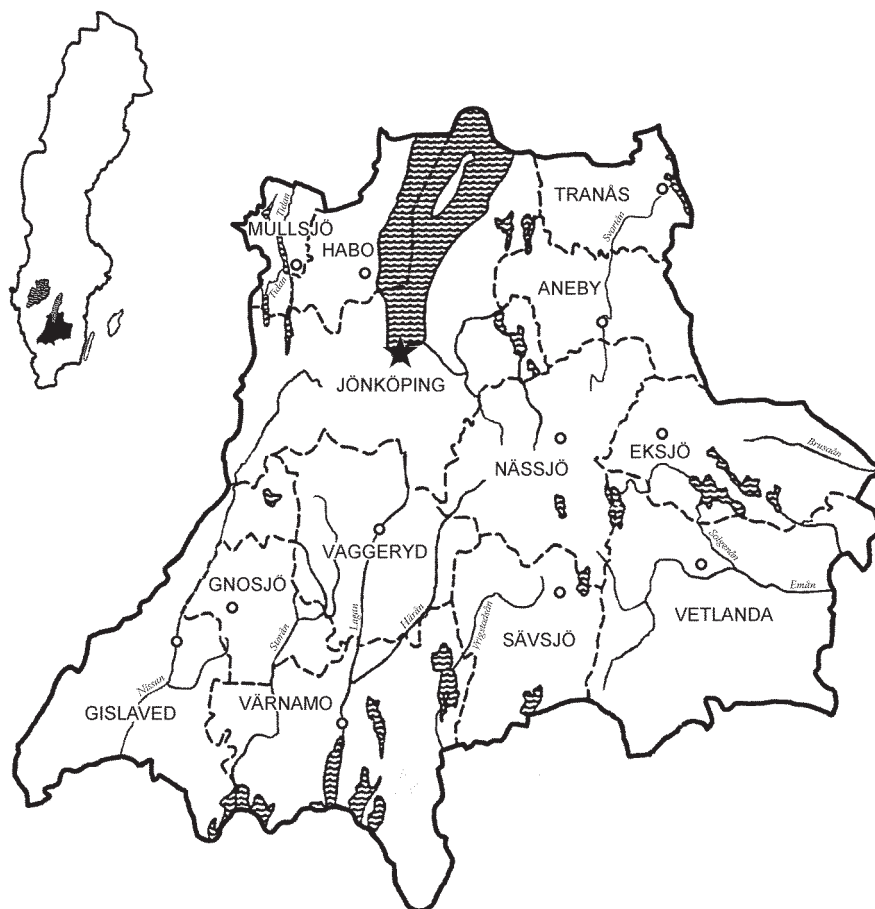
*Kristine församling i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk undersökning

Krukmakarna Banck

Inför nybyggnation inom kvarteret Dromedaren 1 och 2
RAÄ 50, Jönköpings stad

*Kristine församling i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Susanne Haltiner Nordström
 Grafisk design: Anna Stålhammar
 Tryckning och distribution: Marita Tidblom, Birgitta Blomkvist

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
 Tel: 036-30 18 00
 E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
 Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2009

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och omfattning.....	5
Metod.....	5
Historiska och topografiska förutsättningar.....	5
Tidigare undersökningar.....	7
Resultat.....	8
Krukmakarna Banck.....	9
Krukmakarnas levnadsvillkor.....	10
Brännugnar.....	11
Fynd.....	13
Keramiken i hushållet.....	14
Kärlformer.....	14
Övriga fynd.....	15
Förmedling.....	15
Utvärdering.....	15
Sammanfattning.....	16
Administrativa uppgifter.....	18
Referenser.....	19
Tryckta källor.....	19
Otryckta källor.....	19
Arkiv.....	19
Kartunderlag.....	19
Figurförteckning.....	19
Anläggningsbeskrivningar.....	20

Bilagor

- Bilaga 1. Översiktskarta över undersökningsområde och anläggningarna. Skala 1:400
- Bilaga 2. Anläggningarna i den norra delen, A1, A9 och A8. Skala 1:100
- Bilaga 3. Anläggningarna knytta till verkstaden A2, A3, A6, A12 och A10. Skala 1:100
- Bilaga 4. Anläggningarna i den södra delen av området, A4, A5, A7 och A11. Skala 1:100
- Bilaga 5. Fyndlistor
- Bilaga 6. Keramikanalys

Inledning

Under sommaren 2002 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk undersökning inom kvarteret Dromedaren. De aktuella tomterna med nummer 1 och 2, ligger i den västra delen av kvarteret, strax öster om parkeringen på Östra torget. Dromedaren ligger inom RAÄ 50, Jönköpings stad, Jönköpings kommun. Beställare var Jönköpings kommun, Tekniska kontoret och anledningen var nybyggnation. Ansvarig för fält- och rapportarbetet var antikvarie Susanne Haltiner Nordström.

Målsättning och omfattning

Undersökningens målsättning var att dokumentera och ta bort den fasta fornlämningen för att nybyggnation på tomten skulle bli möjlig. Den vetenskapliga målsättningen var i första hand att fånga upp eventuella spår av förhistoriska lämningar i och under torven samt att undersöka de äldsta historiska bebyggelse lämningarna inom tomten. Huvudvikten låg vid att konstatera och dokumentera utbredningen och karaktären av rester efter gårds- kvarters- och gatustruktur från 1600-talet och framåt inom kvarteret.

Den arkeologiska undersökningen berörde ca 550 m² av vilket ca 500 m² har totalundersökts.

Metod

Med hjälp av grävmaskin schaktades ytan ren från recenta lämningar och störningar. Fyllnadsmassor togs bort och när kulturlager och trärester efter den äldre bebyggelsen låg i dagen, tog handgrävandet vid. Störningarna grävdes bort, ner till den sterila sanden.

Historiska och topografiska förutsättningar

Torvmarkerna på Öster har utnyttjats i samband med offernedläggelser under förhistorisk tid. Bland annat har man vid grävningar i Kanalgatan påträffat en uppsättning sadelbeslag i brons, daterade till folkvandringstid, samt en enkel skafthålsyxa. Vid Vedtorget har man hittat en tunnackig bergartsyxa, och i kvarteret Domherren ett vildsvinskranium samt ett älgben. Samtliga ovannämnda föremål är funna på 1–2 meters djup i det tjocka torvlager som delar av stadsdelen Öster och Kålgårdsområdet vilar på.

Den östra delen av staden togs i anspråk för bebyggelse efter 1612. Före 1600-talet hade den smala sandreveln mellan Vättern och Munksjön sannolikt varit obebyggd och ansågs då vara obeboelig p.g.a. den höga grundvattennivån och de tjocka torvlagren i området. Inför stadsbebyggelsens etablering krävdes därför omfattande grundläggningsåtgärder. Tjocka lager med granris påfördes

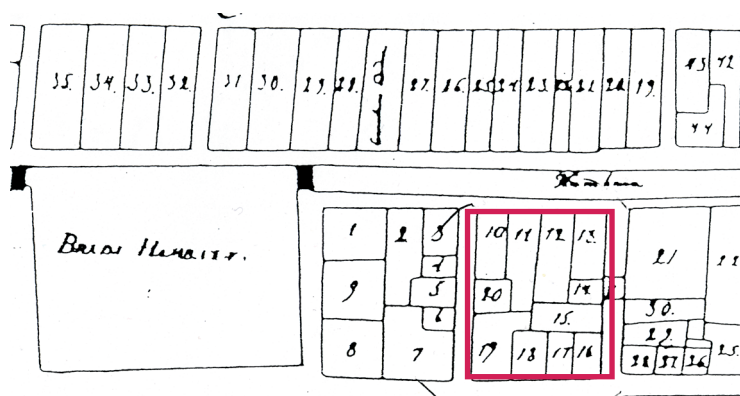
längs sandrevelns södra sida, de s.k. Maderna, i syfte att skapa ny tomtmark. Därefter sänktes timmerkistor ner i vattnet och dessa fylldes upp med sand, jord, sten och avfall/skräp tills en ny marknivå skapats. På denna nivå anlades sedan gårdarna.

Vid nuvarande Kanalgatan löpte en kanal som förband Vättern och Munksjön. För att förbättra den fuktiga tomtmarken genom dränering anlades en stor inre hamnbassäng som fick namnet Breda hamnen. Man fick genom detta även en bekväm transportled till Hovrättstorgets marknader och en viss försäljning skedde även från båtarna. I kanalen fick man dock snart problem med stillastående vatten som med tiden blev en sanitär olägenhet. När hamnen lades igen 1829-30 så anlades på samma plats Östra torget istället (Karls-son, 1984: 21, 27).

Den norra sidan av sandreveln bestod av torrare sandområden vilka dock översvämmades av Vättern med jämna mellanrum. Denna del av staden har vidare varit utsatt för stora förändringar genom åren. Bland annat genom järnvägsbanken mot Vättern.

Kvarteret Dromedaren ligger strax öster om nuvarande Östra Torget, som då var en hamn vid namn Breda hamnen. På 1700-talet gränsade den norra delen av tomten mot kanalen och ett kvarter med bostadshus, kvarteret Dovahjorten, låg mellan kvarteret Dromedaren och Breda hamnen i väster.

Två kvartersområden vid den inre kanalen fick namnen Tyska- och Svenska maderna. Tyska maden fick namnet efter där boende hantverkare och borgare från Tyskland. De lockades att flytta hit när deras kunnande inom bland annat klädestillverkning efterfrågades. Den svenska försvarsmakten var i stort behov av vadmal och man startade tillverkning i Jönköping under 1620-talet (Karlsson 1996:131). Den Tyska maden låg väster om Breda hamnen. På Svenska maden var det följdriktigt svenskar som bodde, vilka delvis var sysselsatta inom faktoriet. Detta område, som var bebott av fattigare invånare än i den tyska delen, låg öster om Breda hamnen.

FIGUR 2. Del av karta över staden Jönköping från omkring 1745. Kvarteret Dromedaren med tomtnumrering är markerat med röd rektangel.

Tomtindelningen gällande Svenska Maden är komplicerad där man från början helt saknar numrering. Det gör ägoförhållandena kopplat till en bestämd fastighet osäkra, men ägarna till de olika tomterna finns namngivna från 1630-talet. På en karta från 1696 så har tomterna numreringen 239–249. En karta från 1745 visar att då hade tomterna nummer 10–20 (se FIGUR 2).

I tomt nr 10 bodde en kopparslagare, Per Svensson, i slutet av 1600-talet. Under en stor del av 1700-talet har en krukmakare vid namn Lars Larsson Banck d.ä. haft sin bostad här. Yrket har sedan gått i arv i tre generationer. Inom tomt 19 har det bott en timmerman Sven Larsson i mitten av 1600-talet och om han haft sin verksamhet på platsen eller bara bott här kan man kanske utläsa från fyndomständigheterna. På området fanns även ett flertal pistolsmeder och en stockmakare som alla var kopplade till faktoriet i Huskvarna. Följdriktligen är det inte helt säkert att de utfört sitt yrke på platsen utan bara haft sin bostad här.

Tidigare undersökningar

Ett antal arkeologiska undersökningar har genomförts på Öster. Bland dessa kan nämnas undersökningarna inom kvarteren Ankaret, Ansvaret, Apeln och Dolken. Dessutom har ett antal antikvariska schaktkontroller genomförts i samband med diverse ledningsdragningar längs gatorna.

1978 undersökte Jönköpings läns museum inom kvarteret Biet 4 och 5, kvarteret norr om Kanalgatan intill den aktuella undersökningen. Här framkom ett hus med stengrund murad med kalkbruk. Rumsindelningar av trä och sten. Alla golv varstensatta. Byggnaden är daterad till tiden före stadsbranden 1790 (Nilsson 2008:75).

Kvarteret Bofinken 1 och 2 undersöktes 1982. Här påträffades bebyggelselämningar från 1600–1700-talen, däribland två murade källare som hört till de äldsta lämningarna på tomten. De förstördes vid stadsbranden 1790. Här framkom också rester efter tenngjuteri- och järnsmidesverksamhet och en ugn (Nilsson 2008:51).

Kvarteret Dolken undersöktes 1987 varvid mycket välbevarade byggnadsrester kunde dokumenteras. Under 1620-talet uppläts kvarteret till tyska hantverkare som hade sina bostäder och verkstäder där. Inom kvarteret framkom tio tomter som genom undersökningen kunde identifieras som bostäder, arbetslokaler och bodar. (Stibéus, Gustafsson manus JLM)

Vintern 1992 undersöktes östra delen av kvarteret Dromedaren. Träkonstruktionerna i husen var inte lika välbevarade som i Dolken, även om det framkom hus med tydlig rumsindelning samt flera olika ekonomibyggnader inom tomten. Den sydöstra delen av tomten undersöktes ej då det befintliga huset skulle bevaras (rapportmanus, Varenius).

Resultat

Kvarterets tomtindelning har inte varierat mycket under århundradena, endast numreringen har ändrats. Kvarteret Dromedaren har 11 tomter, 5 har berörts av denna undersökning. De har haft olika numrering, under 1600-talet nr 239-242 och 249 och under 1700-talet nr 10–11, 19–20 (se FIGUR 1). Tomtnumreringen från 1700-talet kommer att användas i texten, i fortsättningen, alltså 10–11 och 19–20.

Undersökningen frilade ett antal anläggningar i form av fem hus, och ytterligare ett tveksamt hus. En keramikbrännugn, en verkstad/ugn, en raserad kakelugn, två rustbäddar och en tunna. Alla anläggningarna syns på anläggningsplanen, se bilaga 1.

Anläggningarna låg tätast inom den mellersta delen av undersökningsområdet. Här fanns de hus som påträffades och verkstaden. I den norra delen av schaktet har mycket av de arkeologiska lämningarna försvunnit, troligen genom stadsbranden 1790 och i den södra delen har anläggandet av ett hus på 1800-talet förstört det mest av det äldre materialet, men en rustbädd och en tunna påträffades inom detta parti. Längs med schaktkanterna i norra delen fanns några anläggningar bevarade såsom en keramikbrännugn, en raserad kakelugn och en rustbädd, de har tillhört tomt 10. Även huset (anläggning 6) och verkstaden (anläggning 2) har tolkats som tillhörande denna tomt. Anläggningarna beskrivs närmare i stycket om krukmakarna Banck.

Husen nr 10 och nr 12 hör troligen till nästa tomt, nr 20. Tyvärr försvåras tolkningen av en kraftig störning i den västra delen, där en eventuell vret kan ha skilt både husen och tomterna åt. Inom hus 10 ligger vägglinjen annorlunda än huset strax norrom. Huset nr 10 har haft en spis i det nordvästra hörnet och möjligheten till uppvärmning tyder på att det handlar om ett bostadshus. Huset har haft två rum, det södra har haft ett trägolv. Hela huset har ej undersökts utan finns kvar i i den ej undersökta delen. Trägolvet visar tecken på att ha brunnit.

Av anläggning 12 fanns tyvärr inte mycket kvar. Det som finns bevarat är ett lergolv och mot öster fanns ett troligt hörn med kraftiga stockar. Mellan anläggning 10 och anläggning 11 visar fyndmaterialet, bestående av bland annat, keramik, tegel, metallbleck, trä och ostronskal, att en passage eller som det också kallas en vret legat mellan de båda husen. Den har varit ovanligt bred, ca 1,5–2 meter bred. Mellan två närliggande hus skulle avståndet minimum vara en aln, ca 0,60 meter för att brandsäkerheten skulle öka. Vreten kan också vara en bredare passage mellan två hus inom tomten, då upp till ca 1,5 meter. Vreten stämmer dock inte med tomtindelningen utan har varit ett område där man kastat skräp inom samma gård. Anläggning 11 har störts av recenta ledningar. I den norra och den östra delen påträffades syllstockar som fanns bevarade i två skift.

Mellan anläggning 7 och anläggning 4 fanns ett fyndrikt område som tolkats som droppränna/vret. Här påträffades en större mängd fönsterglas och djurben. I den nordöstra delen fanns en hörnsten. Över hela golvet låg träplankor och i norr kom en syllstock under golvplankorna. Hela detta hus har störts av en recent ledning. Det här huset kan höra ihop med anläggning 5.

Tomten nr 19, längst i söder, bestod till största delen av störningar. Möjligen hör anläggning 5 till den tomten, en trolig byggnad men som bara fanns bevarad i den norra delen med väggstockar och ett fragmentariskt trägolv. A13 var en rustbädd som stagat upp en grundmur från 1800-talet, och en trätunna anläggning¹⁴. Bebyggelseresterna kan bara ge en diffus aning om hur byggnaderna stått på tomten men det troliga är att det handlar om både bostad och verkstad. I några fall, som t. ex. krukmakarna, har man haft verkstaden på tomten och sedan bott någon annanstans i staden.

Krukmakarna Banck

Den norra delen av undersökningsytan har troligen jämnats ut efter stadsbranden 1790 och i denna del fanns i stort sett bara två anläggningar kvar. Dels brännugnen, A1, och dels resterna efter en kakelugn, A9.

Anläggningarna 2, 3 och 6 hör troligen till samma byggnad, en verkstad. Dessa bebyggelserester låg i den södra delen av tomt 10. I den norra delen inom anläggning 2 fanns en del slagg, som kan tyda på metallhantering. I byggnaden fanns ett trägolv i den norra delen medan det i den södra delen funnits ett lergolv. I den södra delen av byggnaden tyder fynden på keramikhantering. Mot schaktväggen i den västra delen stod en låda av trä. Lådan, anläggning 3, var fylld med kasserad keramik och kakel och även här, precis som i anläggning 1, låg blålera packad mot botten. Verkstaden innehåller förmodligen lämningar efter flera hantverkare, då tomten har huserat både en pistolsmed, en hovslagare och en kopparslagare. Bevarat av själva byggnaden är trägolv, väggar och enstaka syllstenar. Hur huset har sett ut i sin helhet eller rummets funktion går inte att utläsa mer detaljerat av de rester som framkom.

Tre generationer keramikere har bott och verkat på den aktuella tomten.

Lars Larson Banck, den äldre 1714–1785. Som äldsta bisittare i skräämbetet övertog han ledningen av skräet 1751. Bor på den aktuella tomten från 1740-talet och fram till sin död 1785. Han äger också marknadsbodar i Värnamo, Gislaved, Långaryd och Almesåkra.

Lars Larson Banck den yngre 1742–1816, mästare 1780. Bisittare i skräämbetet år 1811. Han bor aldrig på Svenska Maden 10 utan har troligen bara sin verksamhet här och bor i Östra kvarteret 31.

Johan Rundström (Banck) född 1752, död efter 1810, bo-upptäckning 1811. Gift med Lars Larson den yngres dotter

FIGUR 3. Fat med årtal i dekoren, 1786. Dateringen talar om att det troligen är Lars Larson Banck den yngre som är upphovsman.

Anna Sara Banck nämnd som änka 1820. Johan köper tomten av sin svärmor 1789 och familjen bor här tills Johan dör i vattensot ca 60 år gammal. Änkan säljer tomten 1822, ena halvan till en stadstjänare och den andra till sin son Johan Rundström (född 1796) som dock redan 1824 säljer den till en mätaredräng.

Krukmakarnas levnadsvillkor

Den vackra glasyren hade sina allvarliga baksidor. I äldre handlingar konstateras ofta att krukmakare lider av frossa och är sjukliga. De har fruktansvärt lynne och kommer ofta i handgemäng. De förekommer ofta i domstolshandlingar då de genom sitt häftiga humör hamnade i slagsmål och dispyter. Detta beror på den dagliga användningen av bly, vilket man använde för att göra glasyren blank och hård. Hanteringen av bly var mycket farlig och blyförgiftning gav förlamning och nedsatt rörelseförmåga i händer och fötter och angrep det centrala nervsystemet samt gav upphov till sinnesförändringar, sömnlöshet, kramp, avmagring och blodbrist. Även blykolik förekommer, vilket var svåra buksmärtor och angrepp på inre organ. Inom krukmakarfamiljerna fanns många fler rörelsehindrade och förståndshandikappade än i andra familjer. Särskilt var det barn och ungdommar som drabbades, även om de inte alltid var inblandade i själva produktionen av keramiken. Bly fanns hela tiden i deras närhet och verkstaden låg ofta på gården där de bodde och lekte. Främst var det två arbetsmoment som medförde inandning av bly, nämligen när man smälte blyet och omvandlade det till blyaska, varvid ångor med bly inandades, och vid knisplingen av blyglasyren på leran, då det dammade runt i verkstaden. Men också vid bränningen frigjordes bly med de gaser, som trängde ut ur ugnen (Lindqvist 1981). Blyhanteringen gjorde krukmakarna mycket torra i munnen och för att öka salivutsöndringen och därmed slippa en del av obehaget med glasyrdammet, tuggade krukmakarna tobak eller snusade. Detta syns i fyndmaterialet genom att de i andra kvarter och tomter så vanliga fynden av kritpipor, nästan helt och hållet saknas inom Dromedaren.

Till Jönköping hämtades leran från två lertag som låg inom kronans mark öster om staden. Tillståndet till lertakten kom 1739.

FIGUR 4. Kakelplattor dekorerade med stjärnor i två färger på plats i den kasserade keramikugnen, A3.

Leran hämtades oftast på vintern då föret var som bäst. Nackdelen var att leran var tung på vintern och det blev mycket jobb med att hålla den fuktig hela sommaren. För att kunna användas till krukor och liknande behövde den bearbetas. Leran trampades av de barfota lärlingarna men även oxar kunde användas i detta tunga moment. Leran rensades från orenheter och formades till klösar på ca 20 kg. Klösarna förvarades sedan i lerkällaren som var kall och fuktig. Varje dag tog man upp dagsbehovet av lera och den bearbetades inför drejningen. Sedan klösen knådades, vridits och pressats så att alla luftblåsor var borta kunde man börja dreja. Dessa källare kunde finnas under golvet i verkstaden eller utgöras av en fristående jordkällare (Lindqvist 1981).

Någon säker lerkällare påträffades inte vid undersökningen. Keramikugnen, anläggning 1, kan dock ha haft en sekundär funktion som lerkällare. Den obrända leran som täckte den stenlagda botten i anläggningen kan vara ett lerupplag som man lämnat kvar när man slutade använda ugnen.

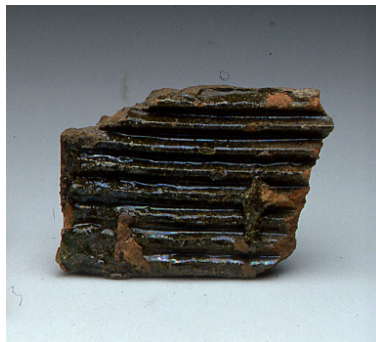
En av de viktigaste dekorationsmetoderna för krukmakarna var användandet av piplera. Pipleran är en vitlera, som importerats från England eller Holland. Den slammades i vatten till en tjock välling som sedan lades på det torkade kärlet på olika sätt. Ett sätt var att ringla, vilket innebar att man mönstrade kärlet stående på drejskivan medans det sakta snurrade. Man fyllde ett kohorn med piplera, i vars spets en gåspenna satt och med den i sin hand kunde man göra koncentriska ringar eller våglinjer. Även mönster och motiv skapades på frihand med denna metod.

Under 1600-talet är linjedekoren ofta den enda dekoren och den var vanlig på enklare gods under 1700–1800-talen också. Redan under 1600-talet började man doppa kärlen i pipleran och fick ett heltäckande benvitt lager, i vilket man kunde rita med en ritpinne. Sättet att skapa mönster med hjälp av pipleran kallades också för begjutning eller engobering. Man kunde också hemra kärlen vilket var en konstruktion med en hoppande fjäder som skapade ett tätt mönster av prickar, längs med kärlet, när det sattes på drejskivan (se FIGUR 3).

Brännugnar

Krukmakaren hade ugnar som kallades flatugnar och principen var att elden och värmen drog diagonalt genom ugnen från brännkammaren i bakre delen till skorstenen i den främre delen. Ugnen hade oftast ingång från verkstaden. Den var så stor att krukmakarna kunde gå in och stå i brännugnen. Innanför gick rökgången i en mur, i motsatta muren fanns eldningshålen och brännkammaren. I botten av ugnen fanns rökgångar som sträckte sig genom hela ugnen. I dessa eldade man med långa vedträn så att man fick en jämnare värme. Rökgaserna gick upp i den stora rökgången. Sättningen av kärlen inne i ugnen var tidsödande. Man började längst

FIGUR 5 OCH 6. Föremål påträffade i keramikugnarna. FIGUR 5 är en så kallad brännplatta eller plåt där tallrikar och fat har staplats för att inte falla ihop inne i ugnen. FIGUR 6 är en stor klump med misslyckade kärl som bränt ihop inuti ugnen.

in och satte kärlen på sättplattor, vilka var brända lergodsplattor med räfflor, se FIGUR 5.

Exemplar av dessa har påträffats vid undersökningen. Inuti de större krukorna sattes mindre krukor med hjälp av trefötter. Faten ställdes på kant med små lerkuddar mellan så att de inte skulle bränna ihop. Flera rester efter misslyckade bränningar med fat som har bränt samman i staplar påträffades vid undersökningen, se FIGUR 6.

Sättningen av ugnen byggdes på våning för våning till den var full. Före bränningen, murades hålet in till ugnen igen, men en eller två tegelstenar satt lösa och innanför dem placerade en del krukmakare en redan glaserad och bränd skärva som användes för att avläsa temperatur och förloppet. Det var alltid mästaren som var ansvarig för bränningen.

Ugnen värmdes långsamt upp så att inte häftiga temperaturskillnader skulle få godset att spricka. Först efter ca 20 timmar eldade man för fullt för att nå upp till glasyrens smältpunkt som låg omkring 800 grader. Bränningen tog mellan 35–60 timmar beroende på ugnens storlek. Det gick åt mycket ved vid bränningen.

Hos en krukmakare i Falkenberg åtgick vid en bränning 3 famnar ved, vilket motsvarar 8–9 kubikmeter (Lindqvist 1981, s 43). Det tog ca två dygn efter bränningens slut, innan man vågade öppna ugnen. Godset måste svalna långsamt. I ugnen fanns flera månaders arbete och kvaliteten på bränningen var avgörande för lönsamheten. En del kärl blev även i en lyckad bränning kasserade på grund av sprickor eller ojämn glasyr.

Vilken typ av ugnar som framkom inom undersökningen är svårt att säga på grund av att ingen anläggning framkom i sin helhet. Delarna av keramikugnarna som undersökts var; A1 och A3. Anläggning 1 var 2,5 x 1,2 meter stor med en stenram murad i flera skift. Mycket keramik och en del tegel täckte stenramen. Keramiken fortsatte ner i det kraftiga lerlagret som täckte insidan av ugnen. Lera gick även upp över stenkanten som en sorts fodring. Keramik var inbäddad i leran. Tre kärl med årtal skrivna i dekoren påträffades i anläggningen, 1784, 1786 och 1787. Ytterligare ett kärl har bara tre läsbara siffror kvar 178x. Den var fodrad med lera och i botten låg en stenpackning inuti stenramen. Packningen var kul-lerstensliknade med en stenstorlek på 0,1–0,3 meter. Ingen tydlig

ingång eller rökanaler syntes på anläggningen och all lera som fanns gör tolkningen till brännugn något osäker. Det kan även handla om en kasserad förvaringsplats för själva leran som fyllts med kasserad keramik efter att man slutat använda den. Anläggning 3 var 1,8 x 1,2 meter. Här var det istället en träram som var fodrad med lera. Träramen fortsätter in i den västra schaktväggen. Överst påträffades raserat kakel, keramik samt tegelflis och lera. Många av kakelplattorna hade en stjärna i reliefmöster på mitten, se FIGUR 4. Under detta vidtog en träläggning och ett lager blålera och därunder framkom stora mängder krukskärvor från fat, skålar, krukor alla i hårt packad lera. Golvet i hus A2 anslöt direkt mot trälådan och byggdes alltså samtidigt. Även här har daterad keramik, en skål med årtalet 1752, framkommit.

Anläggning 9 såg först ut som en ugsanläggning. Den var 1,6 x 0,8 meter stor och bestod av en mindre stenram som var fylld med bland annat svart kakel. Förmodligen har kakelugnen stått på denna plats. Både A1 och A9 har haft stenlagt golv i botten.

Verkstaden A2 som låg i direkt anslutning till A3, hade bevarat trägolv i den norra delen och ett lerlager i den södra delen. Ovanpå trägolvet låg sand med slagg som troligen kommer från den metallhantering som ägt rum här. Lerlagret var bitvis hårt förslagat och det kan vara en del av en hårbotten eller en arbetsyta i omedelbar anslutning till en hård. På ytan påträffades mycket slagg från metallhantering. Under lerlagret framkom ett gödsellager som innehöll djurben och lite keramik. Under gödsellagret påträffades ett heltäckande träflislager som kan vara en bebyggelsefas för verkstaden/huset.

Fynd

Den största fyndgruppen var keramik, vilken dels framkom över hela fältet i de olika fyndförande lagren, dels påträffades inom tre anläggningar - två troliga keramikugnar och en raserad kakelugn. Keramiken var av allmän karaktär, där hushållskärlen dominerade såsom fat, skålar och krukor. Sammanlagt tillvaratogs ca 200 kg.

Det fanns yngre rödgods med färgglad glasyr, där både insidan och ytersidan var dekorerad. I två anläggningar påträffades daterade kärl. Dateringarna är årtal som krukmakaren själv har skrivit in i glasyren, oftast förekommande på stora fat. Årtal har påträffats i A1 en keramikugn. Här var det 1780-tal som fanns representerat, se FIGUR 3. I anläggning 3, som tolkats som en osäker ugn, fanns daterad keramik från 1750-talet. På fältet i övrigt har ingen daterad keramik påträffats.

I den ena anläggningen, 3, framkom många kakelplattor. På FIGUR 3 syns både kakel med stjärndekor och enkla kakelplattor såsom de påträffades i fält. Här framkom också den lerform för figurkakel som pryder utsidan på rapporten, i form av en ängel eller putti. Formen är tyvärr skadad men figuren syns trots detta tydligt. Figuren

FIGUR 7. Fat från A3 med en fågel och människofigur med en bukett i handen. Fatet har bränt ihop med andra kärl.

tillverkades för att sitta som dekoration i toppen på en kakelugn eller ingå i en fris på mitten av ugnen.

Ett fat (från anläggning 3) med ovanlig dekor i form av en människofigur med en bukett i handen och en fågel intill syns på

FIGUR 7.

Keramiken i hushållet

Under 1600-talet blir uppdelningen mellan hemmets privata och publika delar tydligare. Medeltidens enrumsbostäder förändras mot bostäder med flera rum för olika ändamål. Köksfunktionerna, med bland annat matberedning, flyttas från offentligheten i ett gemensamt rum till en separat köksavdelning. Att laga maten och äta den kom därför att oftare ske åtskilt. Det innebär också att kärl för matlagning och kärl för att servera och äta ur kom att skiljas åt. Från en matlagning där maten i huvudsak tillreds och serveras ur ett enda kärl med olika varianter på temat gröt, välling och soppa sprider sej den franska matlagningskonsten till nordeuropa genom kokböcker. Nu blir maten och tillredningen mer komplicerad (Rosén 2004)

Kokkärl och enklare förvaringskärl var ofta odekorerade och inte avsedda att exponeras i ett mer officiellt sammanhang som till exempel en måltid. Bords- och serveringskärlen i form av skålar och fat var däremot från och med slutet av 1500-talet vanligtvis rikt dekorerade och tillverkade för att synas. De var knutna till den ritualiserade delen av måltiden; dukningen och bordsskicket. De ansågs även så dekorativa att de hängdes på väggen, vilket upphängningshål som förekommer på keramik från undersökningen, liksom samtida avbildningar på äldre interiörmålningar antyder.

Kärlformer

De kärl som tillverkades under 1500–1600-talen hade sina rötter i medeltiden, särskilt de som användes över öppen eld till matlagning. De vanligaste var trefotsgrytor som användes stående i spishärden och tålde elden bra. Dessa är ofta sotiga när de påträffas. Grytorna har drejade handtag som är ihåliga för att inte bli för varma att hålla i. Mellan 1600–1800-talet bestod krukmakarens viktigaste produktion av fat, tallrikar och skålar. Dessa fat och skålar är vad som påträffats på den aktuella undersökningen. De flesta visar en rik dekor med många mönster från växtriket. Flera större fat är daterade med årtal i glasyren och dessa har troligen varit praktfat som användes för att visa ett välstånd.

Keramikanalysen visar en viss skillnad i sammansättning och tillverkningsmetod mellan krukorna och faten. Det är själva magringen som skiljer kärlen åt. I krukorna har oftast grövre magring använts och den består av chamott, vilket är krossad keramik. I faten har ett mer finkornigt material använts och det rör sej om pulveriserat tegel.

Varför denna skillnad finns inget givet svar på. Det kan handla om tradition, krukorna har tillverkats under en längre period och man gör som man alltid har gjort. Faten kommer in som en ny föremålskategori under 1600-talet och de breda brätterna ställer höga krav på både leran och krukmakaren. Man kanske började experimentera med olika nya tekniker för att lösa detta problem. För utförligare detaljer om analysen se bilaga 5.

Övriga fynd

Ett mynt framkom i anläggning 5, troligen 2 öre från Fredrik 1, med tre läsbara siffror 174x (fnr 16). De kritpipsskaft som framkom har inte sparats. Järnföremål såsom en kniv, en spik och en kula, möjligen en mindre kanonkula har alla sparats. Så även ett metallbleck i mässing. En mindre mängd av slaggen från anläggning 2 har sparats. Skosulor och fönsterglas som påträffades i utkastlagret utanför anläggning 11 även här i en mindre mängd. I övrigt har inget tagits in till Jönköpings läns museum.

Förmedling

Det rika materialet efter krukmakeriet som funnits på tomten och de historier som går att berätta om både platsen och dess innvånare har förmedlats på olika sätt. Delar av alla krukor, fat och skålar visades för allmänheten på utställningen *Skärvor av liv* med undertiteln ”Kors! sa krukmakare Banck när han öppnade ugnen”. Museet försökte skapa en bild av hur en krukmarfamilj haft det under 1700-talet i Jönköping. Både svårigheterna som kom med blyhanteringen och den glädje i själva skapandet som syns så tydligt i den färgprakt och formrikedom skärvorna förmedlar. Utställningen visades på Jönköpings läns museum under våren 2006 och var välbesökt med ett gott omdöme i pressen (Cambell 2006, Losten 2006).

I samband med utställningen skrevs även en månadens historia på läns museets hemsida om krukmakarna Banck. Se www.jkpglm.se/arkeologi/manadenshistoria/2006/februari.

I tidskriften Populär Arkeologi fanns en artikel om undersökningen och krukmakarna intagen i nummer 2 2006 (Nordström 2006).

Utvärdering

Undersökningsplanen lade stor vikt vid utbredningen och karaktären av rester efter gårds- kvarters- och gatustruktur från 1600-talet och framåt inom kvarteret. Resultatet visar ett flertal tomter med bebyggelserester från 1700-talet. En verkstad, anläggning 2, har konstaterats där man utfört någon form av metallhantering samt

kakel- och keramikframställning. En fristående brännugn framkom i den nordöstra schaktkanten och resterna efter en raserad kakelugn i den norra schaktkanten. Ytterligare ett antal byggnader har konstaterats, merparten saknar uppvärmningsmöjligheter och har således troligen varit uthus eller förråd. Den nordligaste delen saknar i stort sett lämningar, vilket troligen beror på att man städade av ytan efter stadsbranden 1790. Några spår efter brandlager eller annat har dock ej påträffats. Mönstret efter tomterna och dess bebyggelse kan dock ses inom undersökningsytan. Något av gatustrukturen har dock inte framkommit. Husen kan mycket väl vara från 1600-talet och alltså klarat stadsbranden men några säkra dateringar har inte framkommit. Ytterligare en målsättning var att eventuella rester efter en underliggande förhistorisk mossnivå, med hänsyn till de fynd som gjorts av offerfynd i Kanalgatan. Inom förundersökningen togs fyra provgropar upp som dock inte gav något resultat av förhistorisk karaktär. Torven var kompakt med många tydliga växtrester. Grundvattnet tryckte på så sikten var bara ca 1 meter ner i torven som startade på ca 1 meters djup från den nuvarande markytan. Inom slutundersökningen gjordes inga mer provgropar i torven, dels på grund av vattennivån och dels av tidsbrist. Brister i tillvägagångssättet med slumpvis upptagna rutor i torven och trycket från grundvattnet försvårar naturligtvis möjligheten att något fornhistoriskt föremål ska framkomma. Om den vetenskapliga frågeställningen ska ha en ärlig chans att kunna besvaras måste grundvattennivån sänkas, med allt det kan innebära av sättningsproblem på närliggande byggnader.

Sammanfattning

Under sommaren 2002 undersöktes en yta på ca 550 m² inom kvarteret Dromedaren 1 och 2 av Jönköpings läns museum. Beställare var Jönköpings kommun, Tekniska kontoret, vilka också stod för undersökningskostnaderna.

Ansvarig för fält- och rapportarbetet var antikvarie Susanne Haltiner Nordström. Anledningen var planerad bostadsbebyggelse.

Ytan totalavbanades och bebyggelserester från 1700–1800-talen framkom. Tyvärr så var resterna av en sådan art att några säkra hela byggnader eller funktioner inte kunde utläsas. De två påträffade ugnarna, där en av anläggningarna ingår i en verkstadsbyggnad, var uppfyllda med kasserad keramik. Ingen av ugnarna är komplett utan bara en liten del av dem är undersökta. Resten finns kvar i de ogrävda ytorna utanför schaktet. I ugnarna, som troligen varit flatugnar, har daterad keramik framkommit. Den spanner mellan 1750–1780-tal. Varför man fyllt upp ugnarna med kasserad keramik istället för att slänga det någon annanstans är oklart. Keramiken kommer från olika bränningar eftersom det är dateringar med olika årtal i samma anläggning.

Det vanligaste fyndet var keramik. Det handlar om hushållskeramik som använts till att äta på och att tillaga maten i. Det var trefots grytor, krukor och fat. Även räfflade lerplattor, så kallade brännplåtar, och små ringar med tre ben som placerats mellan de föremål som skulle brännas i ugnen, har påträffats.

Porslin och glas var särskilt talrikt i de områden precis mellan två byggnader som troligen har fungerat som en skräpplats. På dessa platser har även diverse oidentifierat järn och ett fåtal kritpipsfragment framkommit.

Ett mynt påträffades i A6. Den kunde tydas till Fredrik I, 174x där den fjärde siffran tyvärr var oläslig.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 431-9406-02
 Jönköpings läns museums dnr: 275/02
 Beställare: Jönköpings kommun
 Fält och rapportansvarig: Susanne Haltiner Nordström
 Fältpersonal: Ann-Marie Nordman, Linnéa
 Varenius, Niklas Ytterberg
 Teknisk inmätning: Jönköpings läns museum
 Fältarbets tid: 2002-06-17–2002-07-05
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Jönköpings kommun
 Ort: Jönköpings stad
 Församling: Kristine
 Fastighetsbeteckning: Dromedaren 1 och 2
 Belägenhet: Jönköpings stad 7E 1a
 Koordinater: X 56400 Y 37230
 Undersökningsyta: 550 m²
 Fornlämningsnummer: 50
 Fornlämningstyp: Bebyggelselämningar
 Tidsperiod: I huvudsak 1700-tal
 Fynd nr: 1-140 (keramik), 1-16 övrigt
 Tidigare undersökningar: Dromedaren 5 och 6, 1992,
 Dromedaren 1 och 2, 2002

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Campbell, M. 2006. *En riktigt bra utställning*. Artikel i Jönköpings-Posten 1 mars 2006. Jönköping.
- Karlson, B. 1984. *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870. Offentliga Institutioner*. Småländska Kulturbilder 1984. Jönköping.
- Karlson, B. 1996. *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870. Produktion, rekreation*. Småländska kulturbilder 1996. Jönköping.
- Lindqvist, G. 1981. *Krukor och fat. Svenskt krukmakeri under 400 år*. Stockholm.
- Losten, A-K. 2006. *Skärvor berättar krukhistoria*. Artikel i Jönköpings-Posten 24 februari 2006. Jönköping.
- Nilsson, S. 2008. *Kvarteret Bofinken*. JLM rapport 2008:51, Dnr 257/81.
- Nilsson, S. 2008. *Kvarteret Biet*. JLM rapport 2008:75. Dnr 198/78, 335/78.
- Nordström Haltiner, S. 2006. *Arkeologer på besök hos krukmakare Banck*. Populär Arkeologi 2006:2. Luleå.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. 2004. Halmstad.

Otryckta källor

- Rapportmanus för kvarteret Dromedaren 1992, Varenius, B.
- Rapportmanus för kvarteret Dolken 1987, Stibéus, M., Gustafsson, J.

Arkiv

Jönköpings läns museum, Jönköping.

Kartunderlag

- Primkartan 4354B, Skala 1:2 000.
- Karta över Jönköpings stad, Öster, upprättad omkring 1745.

Figurförteckning

Figur 1. Primkartan 4354B	4
Figur 2. Del av karta över Jönköping från omkring 1745	6
Figur 3. Foto av fat med årtal i dekoren 1786	9
Figur 4. Foto av kakelplattor dekorerade med stjärnor från A3	10
Figur 5. Foto av en brännplåt där fat och tallrikar staplats	12
Figur 6. Foto av klump med misslyckadde kärler	12
Figur 7. Foto av fat med människofigur från A3	13
Figur 8. Foto av bottenlagret i keramikugnen A1	20

Anläggningsbeskrivningar

Anläggning 1: Keramikugn

Storlek och orientering: Ligger i nord-sydlig riktning 2,5 x 1,2 meter fortsätter in i den östra schaktkanten. Begränsas av stenar lagda i ring runt anläggningen och där sten saknas består begränsningen av lera.

Konstruktion: En stenram i två skift med stenar mellan 0,2–0,4 meter stora. Anläggningen fortsätter in i den östra profilväggen. Mycket keramik och lite tegel fanns ovanpå stenramen vilket var synligt i profilen, till ett djup av ca 0,5 meter. Sedan fortsätter keramiken ner i det kraftiga lerlager som täcker insidan av ugnen. Leran gick upp över stenkanten som en sorts fodring. I den norra delen var leran ca 0,3 meter tjock och i den södra delen 0,2 meter. I hela anläggningen var keramik inbäddad i leran. Detta gäller också det stora fat med daterande dekor som påträffades i mitten av anläggningen med året 1787 skrivet i mönstret. I botten av leran framkom också trä, merparten liggande i öst-västlig riktning. Träet bildar dock ingen tydlig konstruktion. Flera kärlbottnar i keramik påträffades i den norra delen av anläggningen, i den kompakta leran. Ett kärl var komplett men trasigt och framkom under tränivån.

Leran var mycket seg, gulgrå med mycket liten steninblandning. I anslutning till träet kommer en nivå i leran som skiftar sig och innehöll mer träfragment och sand än tidigare lager. Under leran kom en vällagd stenpackning, nästan kullerstensliknande, med sten som var ca 0,1–0,3 meter stor. Keramiken påträffades ner till stenpackningen. Ytterligare ett varv i stenramen framkom i den norra delen. Vid bortschaktandet av stenpackningen visade det sig att anläggningen vilade på sand och sedan torv. Inga lämningar efter ev. rustbädd eller liknande fanns.

FIGUR 8. Bottenlagret på keramikugnen som bestod av en stenläggning, och stenramen som lagts runtomkring. Botten var täckt av lera.

Fynd: Rikligt mängd keramik, bland annat fat, krukor, skålar och räfflade brännplattor/plåtar som använts som stöd inuti ugnen. En oglaserad trefot som också använts vid bränning. Två kärl har dateringar skrivna i dekoren, dels två stora fat med årtalen 1786 och 1787, dels ett mindre med 1784. Ytterligare ett kärl med årtal har frankommit men det har bara tre läsbara siffror; 178x.

Anläggning 2: Hus med trägolv

Storlek och orientering: 2,60 meter öst-väst x 4,70 meter nord-syd.

Konstruktion: Husgrund i trä med fragmentariskt trägolv i norra delen.

Trägolvet täcktes av ett mörkbrunt humöst sandlager med mycket slagg i, vilket troligen härrör från metallhantering. I sydvästra delen fanns en förmodad keramik/kakelbränningsugn eller kakelugn, anläggning 3. Trägolvet var ca 0,03 meter tjockt och under golvet kom en sandnivå. Enstaka keramikkrävor påträffades på golvnivån. Trägolvet begränsades av två stockar i öst-västlig riktning i den norra delen av huset. Söder om stocken fanns ett lerlager, vilket troligen har utgjort en golvnivå. Under detta framkom en humös horisont som troligen var ett kraftigt gödsellager. Det innehöll djurben och lite keramik. Lagret var ca 0,1 meter tjockt och under detta påträffades ett heltäckande träflislager. Troligen en bebyggelsefas, eventuellt från tillfället när man byggde Hus 2. Relation: Hör ihop med anläggning 6.

Fynd: Keramik, kritpipa och slagg.

Anläggning 3: Keramikugn/plats för kakelugn

Storlek och orientering: 1,80 x 1,20 meter.

Konstruktion: Anläggningen begränsas av en träram klädd med lera. Ramen var 0,15 meter tjock. Keramikugnen fortsatte in i västra schaktväggen. Anläggningen var vid framrensandet fylld med raserat kakel, keramik samt tegelflis och lera. Ett par kakel var lersatta i form, vilket skulle kunna indikera på en raserad kakelugn. Under raseringslagret fanns ett ca 0,10 meter tjockt lager lera. Under leran framkom en träläggning av plank (N-S), ca 0,15 meter breda. Planken vilade i den norra delen på en öst-västlig regel, 0,10 meter bred. I västra kanten under profilen syntes plank i öst-västlig riktning. Träläggningen avgränsades, i alla riktningar utom väster, av den tvärställda yttersta plank/lådkonstruktionen som avgränsade hela anläggningen. Det vill säga en ram av kantställda ca 0,2 meter tjocka plankor, vilka mot norr hade dubbelt med lera emellan. Golvet i öst anslöt direkt mot den kantställda plankan som avslutade anläggningen mot öster, vilka är byggda samtidigt. På grund av lerlagret var träet mycket välbevarat. Under träläggningen låg ett lager blålera, ca 0,03–0,04 meter tjock och

därunder vidtog stora mängder krukskärvor från fat, skålar, krukor, alla i hårt packad lera.

Vid profilrensning framkom ytterligare trärester som visar att det rör sig om en slags "trälåda" som inneslutit rålera, dumpad keramik i botten och ovanpå träläggnings raserat kakel och kasserad keramik. Allt mycket begränsat till träkonstruktionen. Norr därom vidtog två skikt med bl. a. hårt förslagade ytor - eventuellt del av hårdbotten eller arbetsyta i omedelbar anslutning till härd. Hela anläggningen avgränsades i norr av en syll. I området norr om trälådan fram till syllarna fanns i profilen ingen kasserad keramik eller kakel.

Fynd: Keramik, bland annat ett daterat fat med årtal 1752.

Anläggning 4: Trägol/Hus

Storlek och orientering: Fem träplankor i öst-västlig riktning och 12 plankor i nord-sydlig riktning, ca 4 x 1,5 meter stor anläggning.

Konstruktion: Mot den norra delen fanns ett område med mycket fönsterglas och djurben. Troligen en yta utanför huset. En möjlig hörnsten i öster som de bevarade plankorna inte når fram till. Plankorna överlagrades av mycket keramik, tegel och ett lager av lera. Leran låg dikt an mot träet. Den andra plankan var stor, ca 0,4 meter bred och 1,2 meter lång, i den östra delen sitter en nit/spik. Mellan dessa båda träkonstruktioner är det ca 1,2 meter. Mot öster påträffades ytterligare trä, löpande i både nord-sydlig riktning och i öst-västlig riktning. Det senare träet hör troligen till en äldre nivå än det översta. Under lerlagret som täckte stora delar av anläggningen framkom träflis och kulturpåverkad jord. I leran fanns rikligt med träkol.

Under den nordligaste plankan framkom en rundtimmerstock i öst-västlig riktning. Troligen en syllstock. Innanför och delvis under stocken fanns en plank. Stocken låg på ett kompakt lager träflis 0,05–0,10 meter tjockt. Träflislagret fortsätter åt söder, men är betydligt tunnare där.

Relation till övriga anläggningar: huset låg norr om anläggning 5. Kan möjligen höra ihop med detta. I den södra delen fanns en recent störning fylld med glas, burkar och dylikt från 1950-talet. Denna störning berör också anläggning 5.

Fynd: Keramik, porslin, glas och diverse järnföremål.

Anläggning 5: Träkonstruktion

Storlek och orientering: Träkonstruktion bestående av stockar i öst-västlig riktning och in i schaktväggen nord-sydlig riktning. Ca 2 meter lång och 1 meter bred. Större stenar ingår också.

Konstruktion: Ett hörn i den västra schaktväggen bestående av 4 stockar, två i vardera riktningen. Direkt ovanpå ett kraftigt lerlager innehållande mycket sten och tegel. Söder om koncentrationen

påträffades ett lager bestående av mycket kol, sot, lera, sand och humus. Mot stocken i öster låg ett föremål av järn, några större stenar, ca 0,2–0,3 meter stora, som låg inbäddade i detta kollager både som begränsning i söder och mitt i anläggningen. En större sten i öster också 0,3–0,4 meter. Mera trä kommer i öster men på en lite lägre nivå, detta gäller även den stock löpande i nord-sydlig-riktning jämnas med förundersökningsschaktet. Kan vara en fortsättning på den i A4. Anläggningen kan ha varit en förrådsbyggnad.

Relation: Strax söder om anläggning 4, störd av samma störning/skräpgröp, osäkert om anläggningen hör ihop med anläggning 4 och om de är samtida.

Fynd: Keramik, mynt, järnföremål, glas och en bit porslin.

Anläggning 6: Hus, troligen sammanhörande med A2

Orientering och storlek: 8 x 2–3 m (N-S) endast västra delen inom schaktet, oklar utbredning åt öster.

Konstruktion: Husgrund med syllstockar och trärester. I norr ett mindre lerlager, intill stock i nordväst. Stockarna ca 0,13–17 resp. 0,25–0,28 meter tjocka och med bevarad längd av ca 0,5–2,5 meter. Här fanns också störar/slanor. Centralt inom anläggningen fanns i öst-västlig-riktning golvrester med bl. a. bevarat näver. I södra delen träläggning (Ö-V) som, med avbrott för sentida nedgrävning för avloppsrör, fortsätter till anläggning 2. I sydöstra delen mycket fynd, kan eventuellt ha varit en avfallsplats. I söder 0,30–0,35 meters mellanrum med grå sand, till nästa hus, A10. A6 har smärre rester av kol/sot - inga sammanhängande brandlager. Anläggningen täcktes av påförd ljus brun sand, ca 0,20 meter tjockt. Golvlagret består av grå sand, träflis, trärester, slanor, näver, till en tjocklek av ca 0,05–0,10 meter. Norra delen verkar ha varit utan trägolv. Ytan mellan anläggning 6 och anläggning 2 (väster om A6) består av flera lager gråbrun/brungrå sand, med ljusbrun påförd sand emellan. Övergången mellan golvnivå och underliggande lager var starkt flisblandad och innehöll enstaka djurben och keramik. Inga fynd. I södra delen under trärester och träläggningen fanns brunsvart flisblandad sand med mindre trärester. I sydöstra hörnet fanns en stor flat sten, ca 0,75 x 0,65 meter. Vägglinjer och trägolv stämmer med anläggning 2 så det är troligen samma byggnad. Verkstaden har legat i A2 och om A6 är förråd eller bostad kunde inte avgöras. Avsaknaden av eldstad kan tala för det första.

Få fynd från anläggningen, enbart ben. Därunder gulbrun sand, svaga spår av brand mellan golvlagret och underliggande i sydöstra delen.

Anläggning 7: Husgrund

Storlek och orientering: 3,3 x 1,2 meter söder om anläggning 2/ anläggning 3 i schaktets västra kant,

Konstruktion: En mycket fragmentareiskt bevarad möjlig husgrund. Nord-sydlig liggande stock 3,30 meter lång. Parallellt med förundersökningsschaktets västra vägg. Den var 1,40 meter lång och ca 0,10 meter bred. Den ansluter i ett hörn där en öst-västlig liggande stock eller plank låg. Söder om hörnet fanns ett trägolv, 1,2 x 0,90 meter stor. Golvet fortsatte in i schaktväggen. Inga tydliga kulturlager eller fynd som kan visa på en möjligt användningsområde. Husets funktion är oklar och anläggningen fortsätter in i profilväggen.

Anläggning 8: Rustbädd

Storlek och orientering: Rustbädden är orienterad i nord-sydlig riktning och består av 11 stockar, alla ca 0,15 meter breda. Totalt är rustbädden ca 2 meter bred och 5 meter lång.

Konstruktion: Stockarna har delvis fortfarande kvar barken så man har inte avbarkat dem innan användandet. Hälften har in-huggningar som inte har någon funktionell betydelse utan det kan röra sej om återanvända äldre stockar. Rustbädden vilar på sand. Direkt ovan anläggningen fanns en trolig keramikugn. Mycket keramik har påträffats och lite tegel. Det har dock inte fallit ner mycket mellan stockarna. Rustbädden fortsätter in i den östra schaktväggen. Dess funktion är troligen som grundläggning för att kunna bygga ugnen.

Relation till övriga anläggningar: Anläggningen hör ihop med keramikugnen som var synlig i schaktväggen.

Fynd: Keramik, lite järn.

Anläggning 9: Kakelugn

Storlek och orientering: öst-västlig riktning ca 1,6 x 0,8 meter men fortsätter in i den norra schaktkanten. Anläggningen var ca 0,3 meter djup.

Konstruktion: Bottenstenar schaktades delvis bort med maskin. Vid schaktningen påträffades kakelplattor med svart glasyr, troligen tillhörande en kakelugn. Dekoren på kaklet var i form av akan-tusblad. Även vanliga kärl förekom. Stenarna vid den öst-västliga begränsningen var ca 0,2–0,4 meter stora, i den östra änden var stenarna bevarade i tre skift. Under en lernivå med lite kol, under leran framkom en träflisnivå med lite keramik och en del sand. Ytterligare en lernivå med kol och lite trä med samma tjocklek. Den sistnämnda leran innehöll även sten och låg upp emot de större stenar som begränsar anläggningen. Under detta kompakta lerlager påträffades en nivå med mycket keramik. Inte lika mycket tegel som tidigare i anläggning 1 och anläggning 3. Fyndmaterialet bestod av skålar och fat. Under keramiklagret vidtog en träflisnivå, ca 0,01 meter. Därefter lera som var seg och tung som fortsatte till

botten av anläggningen som bestod av flata stenar. Stenarna var vällagda och täckte ytan innanför de yttre begränsningarna. Under stenläggningen vidtog sand. Vid schaktningar i kanten syntes anläggningen vara rund till formen med stenmurar runt omkring, bevarade till ca 0,40 meters höjd. Anläggningen fortsatte in i schaktkanten. Anläggningen är troligen delar av en kasserad keramikugn, som likt de andra inom undersökningen, fyllts med kasserad keramik när man slutat använda den.

Fynd: Keramik och enstaka järnföremål.

Anläggning 10: Hus

Storlek och orientering: 8 x 3–3,5 meter (N-S), oklar utbredning mot öster och mot söder.

Konstruktion: Syllstockar i norra delen som avgränsar huset. Här fanns även ett spisfundament. Syllstenar fanns i nordvästra hörnet och längs västra långsidan, samt sydvästra hörnet (borttaget vid förundersökningen). Spisen i nordväst var ca 2 x 2 meter och avgränsades av stockar. Fyllningen bestod av lera. Enstaka småsten, tegel och slagg förekom. Norra rummet bestod av ljusbrun sand med rester efter ett trägolv som troligen brunnit. Nivån innehöll trä, kol, sot och plankrester, samt lite tegel och keramik. Ytterligare ett rum fanns i den södra delen. Här var dock bevaringsförhållandena sämre så endast fragment av syllstockar syntes. Under ca 0,05–0,10 meter golvlager av mörkbrun grov sand vidtog brun sand. Golvlagret innehåller en del ben, samt mindre mängder keramik, kol, trärester, glas och ett par kritpipsfragment. I söder avgränsas rummet av stolpar och trärester, troligen är detta även avslutningen på själva huset. Utanför huset fanns en ca meterbred gränd innan nästa hus (A11) tar vid. I gränden påträffades rikligt med ben, keramik, glas och lite tegel. I det norra "rummet" påträffades en sten med reliefmönster längs med syllstockarna i söder. Längden på stockarna var 2–3,5 meter. Ca 0,20–0,25 meter under spisen framkom en rustbädd med återanvänt trä, delvis brandskadat, ca 1–2 meter långa och 0,05–0,15 meter breda.

Relation: strax söder om anläggning 6, och norr om anläggning 11. Fyndrika utkastlager mellan husgrunderna, särskilt i söder mellan A10 och A11.

Fynd: Keramik, glas, kritpipor, ben, tegel och en ristad sten. Fyndrikt utkastlager mellan husen.

Anläggning 11: Hus

Storlek och orientering: Bevarad del ca 6 x 3,5 meter (N-S), södra och västra delarna störda av recent ledningsdragning.

Konstruktion: Längs norra och östra sidorna löper syllstockar, som vid provgrävning i norra delen visade sig ligga i två skift. Innanför syllarna fanns ljusbrun sand, under detta ett mörkt byggnads-

lager med träflis, trärester och enstaka fynd förekommer. Därunder påförd ljusbrun sand som överlagrar naturlig grå sand. Norr om A11, mellan denna och A10, fanns ett ca 1,5–2 meter bred och minst 2,5 meter långt mellanrum med ett kraftigt utkastlager med rikligt med fynd. Ett hus med oklar funktion, fragmentariskt bevarad och inga tecken på någon uppvärmningsmöjlighet.

Fynd: Keramik, ben och tegel. I utkastlagret norr om anläggningen bl. a. ben, keramik (en komplett skål), trä, metallbleck, ostronskal och kakel.

Anläggning 12: Hus/lerlager

Storlek och orientering: 2,8 (N-S) x 1,20 meter.

Konstruktion: Byggnad med ett kompakt lerlager mellan två öst-västligt liggande stockar och en ytterligare en i syd-nordlig riktning. Lerlagret innehöll även en del kalkbruk, lite kol och träflis. Enstaka knytnävsstora stenar fanns i botten i norra delen. Under leran fanns ett fint sandlager 0,05–0,1 meter tjockt som i sin tur täcker ett något humöst sandlager med mycket träflis i. Möjlig tolkning är att det varit ett lergolv som tillhört verkstaden, A2

Relation: Norr om anläggning 4 och söder om anläggning 7.

Anläggning 13: Rustbädd

Storlek och orientering: 2,45 öst-väst x 1 meter.

Konstruktion: Öst-väst liggande rundtimmer. Knytnävsstora stenar mellan samt på utsidan av den sydligaste stocken. Utgör underlag till en grundmur från 1800-talet. Stockarna var 0,15–0,25 meter i diameter.

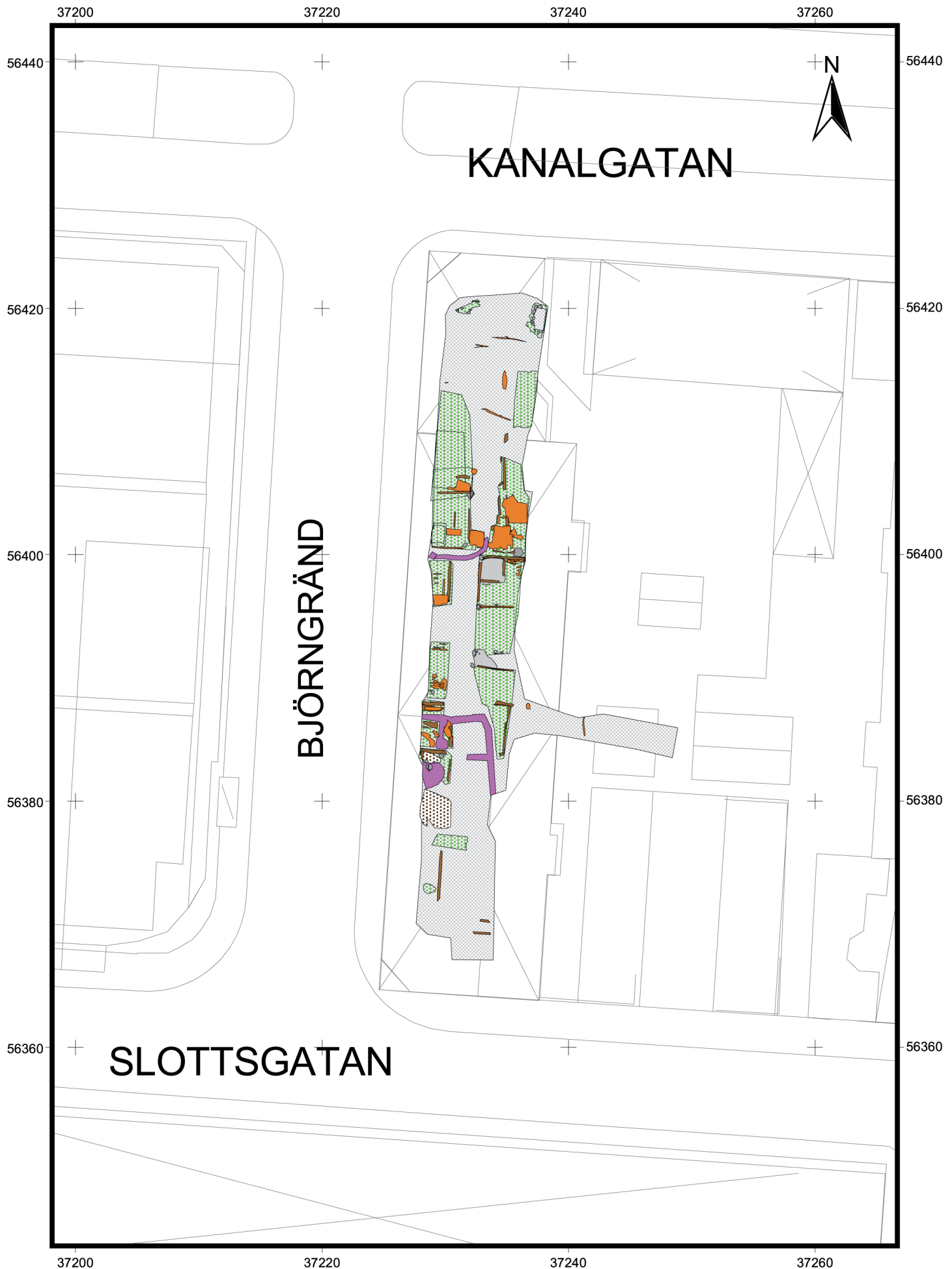
Relation: Sydligaste delen av fältet, norr om anläggning 14.

Anläggning 14: Tunna

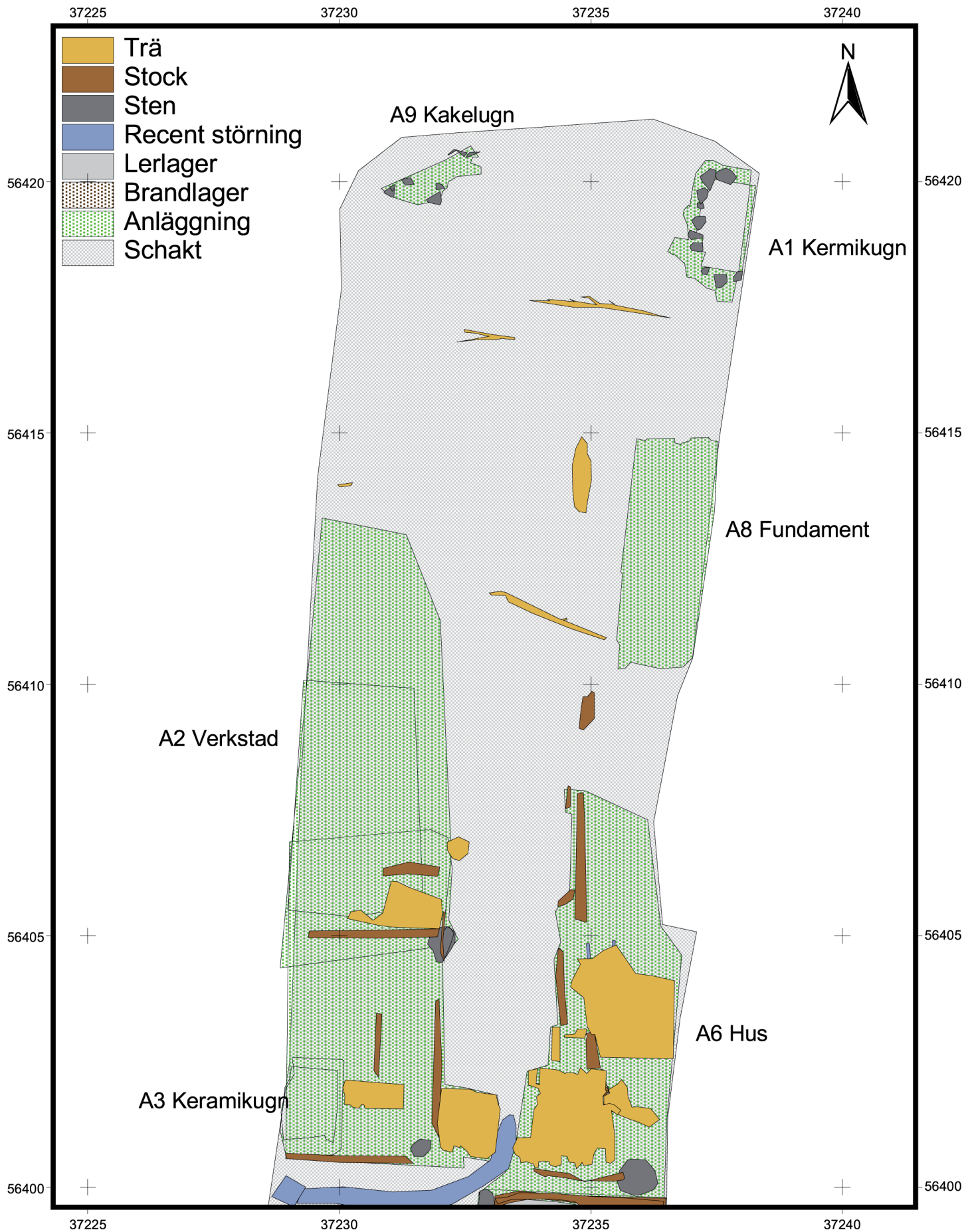
Storlek och orientering: Rund tunna, 1 meter i diametern. Återstående del var 0,25 meter hög.

Konstruktion: En trätunna nedgrävd i bottensanden. Botten låg ca 0,15 meter under nuvarande grundvattennivån, +87,75 m. ö. h. Igenfylld med fin grå sand, samma som fanns runtomkring.

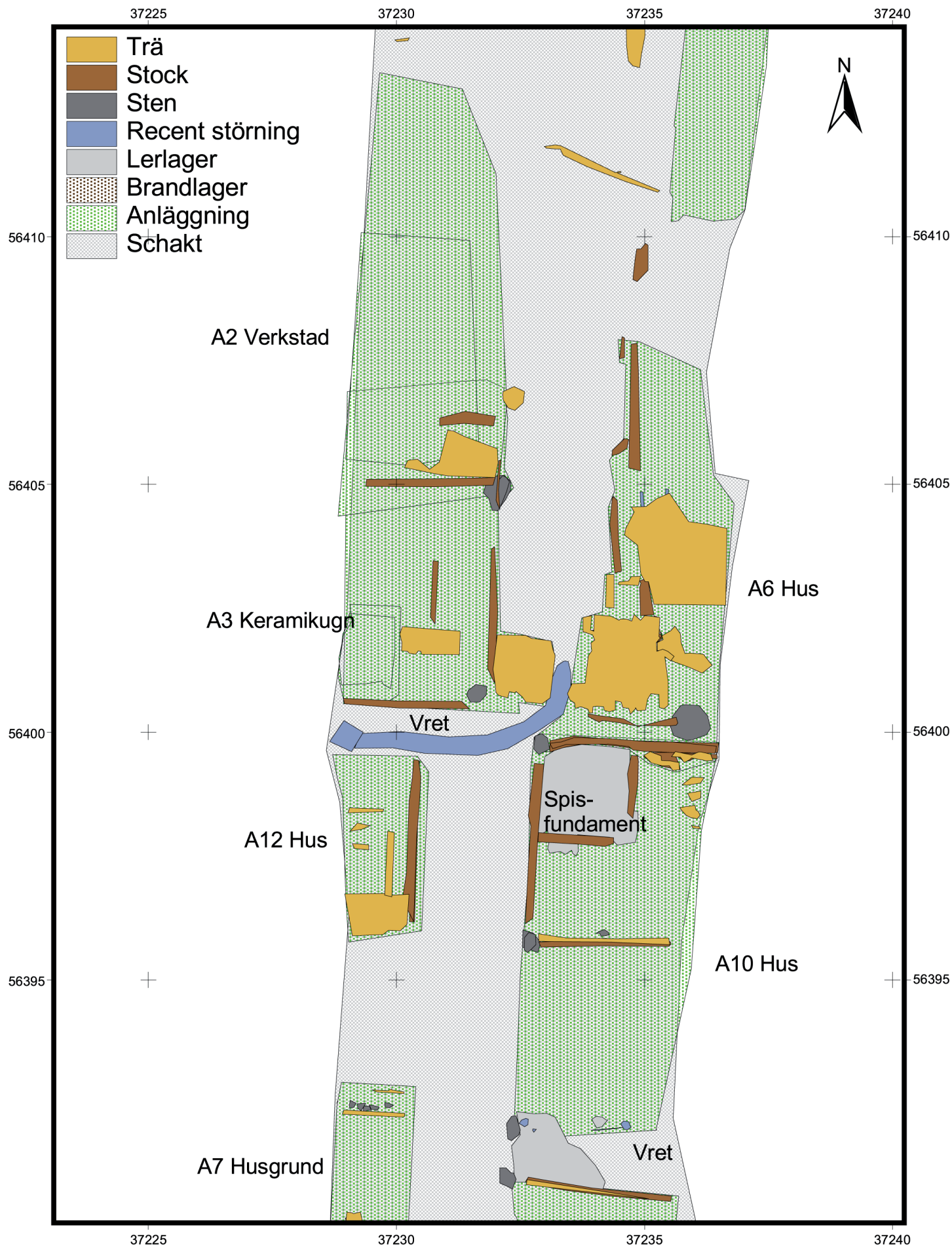
Relation: Allra sydligaste delen av tomten. Under 1800-talshuset som stått här. Anläggningen ligger söder om A13.

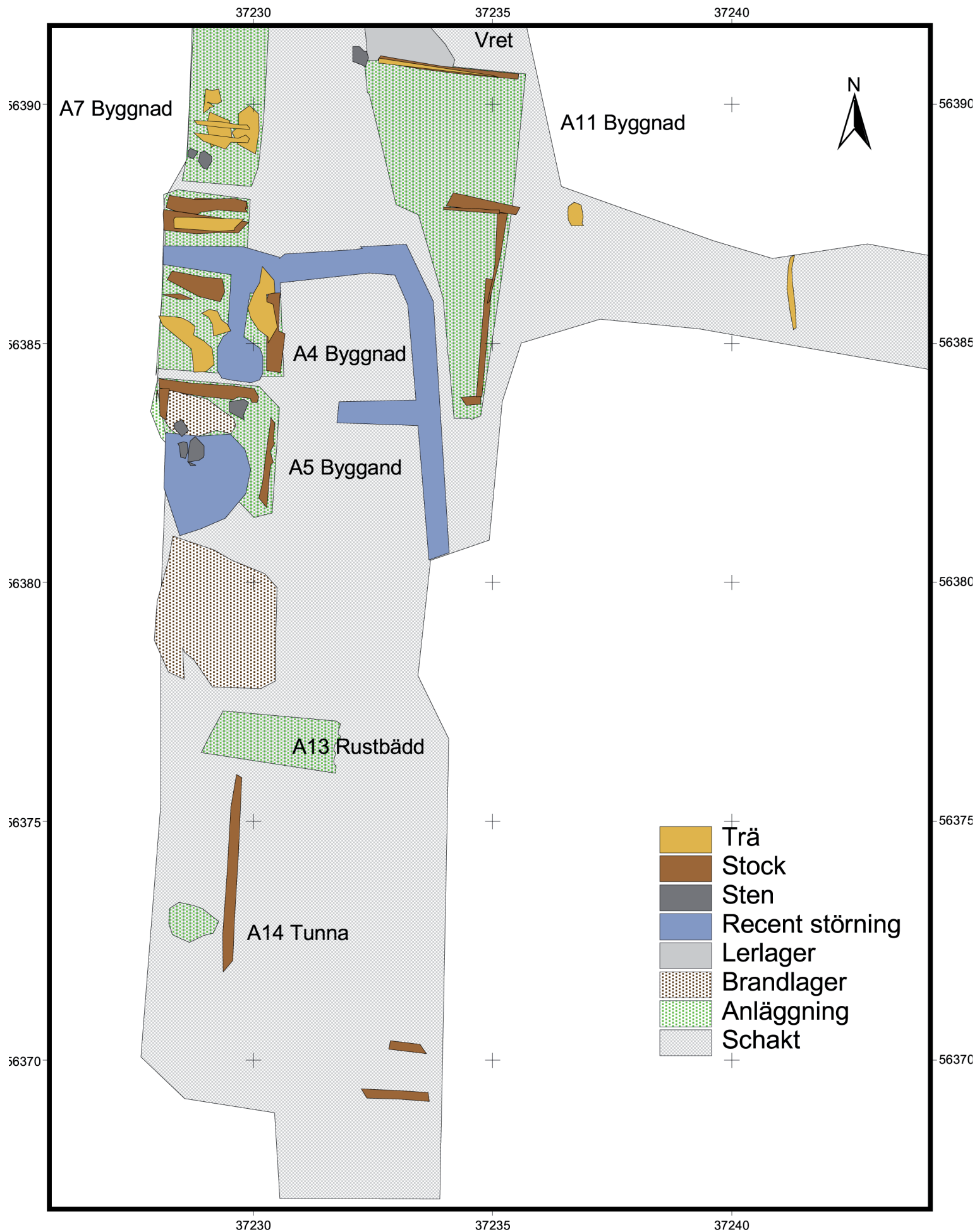
Översiktskarta över undersökningsområdet, kvarteret Dromedaren, Jönköpings stad, fornlämning 50. Skala 1:400.

Anläggningarna i den norra delen av undersökningsområdet inom kvarteret Dromedaren, Jönköpings stad, fornlämnning 50. Skala 1:100.

Anläggningarna knutna till verkstaden. Mellersta delen av undersökningsområdet inom kvarteret Dromedaren, Jönköpings stad, fornlämning 50. Skala 1:100.

Anläggningarna i den södra delen av undersökningsområdet i kvarteret Dromedaren, Jönköpings stad, fornlämning 50. Skala 1.100.

Dromedaren 275/01

Fynd nr	Tomt	Lager	Anl.	Annat	Glasyr insida	Glasyr utsida	Ritning	Noter
1	10	A1	ugn	X			1	daterad 1786
	10			X			2	
25	10			X			3	
2	10	A1	ugn	X			4	daterad 1787
47	10	A1	ugn	X			5	
48	10	A1	ugn	X			6	
49	10	A1	ugn	X			7	
50	10	A1	ugn	X			8	
51	10	A1	ugn	X			9	
52	10	A1	ugn	X			10	
53	10	A1	ugn	X			11	
54	10	A1	ugn	X			12	
14	10	A1	ugn	X		X	13	
55	10	A1	ugn	X			14	
56	10	A1	ugn	X			15	
57	10	A1	ugn	X			16	
58	10	A1	ugn	X			17	
59	10	A1	ugn	X			18	
60	10	A1	ugn	X		X	19	
61	10	A1	ugn	X			20	
62	10	A1	ugn	X		X	21	
63	10	A1	ugn	X			22	
64	10	A1	ugn	X			23	
65	10	A1	ugn	X		X	24	
66	10	A1	ugn	X			25	
21	10	A1	ugn	X			26	
22	10	A1	ugn	X		X	27	
	10	A1	ugn	X			28	
68	10	A1	ugn	x		X	29	
69	10	A1	ugn	X		X	30	
15	10	A1	ugn	X			31	
70	10	A1	ugn	X			32	
71	10	A1	ugn	X			33	
72	10	A1	ugn	X		X	34	
8	10	A1	ugn	X			35	
3	10	A1	ugn	X		X	36	komplett kärl
32	10	A1	ugn	X			37	daterad 1787
43	10	A1	ugn	X			38	
44	10	A1	ugn	X			39	
34	10	A1	ugn	X			40	
13	10	A1	ugn	X			41	
73	10	A1	ugn	X			42	
74	10	A1	ugn	X			43	
75	10	A1	ugn	X		X	44	
76	10	A1	ugn	X			45	
9	10	A1	ugn	X			46	
9	10	A1	ugn	X			47	
9	10	A1	ugn	X			48	
9	10	A1	ugn	X			49	
	10	A1	ugn	X		X	50	misslyckad bränning
129	10	A10,11	hus	X			51	
30	10	A10,11	hus	x			52	
	10	A6	golvlager	X			53	

Dromedaren 275/01

Fynd nr	Tomt	Lager	Anl.	Annat	Glasyr insida	Glasyr utsida	Ritning	Noter
131	10		A5	träkonstrukt	X		54	
132	10		A5	träkonstrukt	X		55	
117	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	56	
118	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	57	
119	10		A3, bottenlagret	ugn	X		58	
120	10		A3, bottenlagret	ugn	X		59	
77	10		A3, bottenlagret	ugn	X		60	
122	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	61	
123	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	62	
79	10		A3, bottenlagret	ugn	X		63	
80	10		A3, bottenlagret	ugn	X		64	
81	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	65	
82	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	66	
86	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	67	daterad 1752
18	10		A3, bottenlagret	ugn	X		68	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X		69	
92	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	70	
84	10		A3, bottenlagret	ugn	X		71	
94	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	72	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	73	
95	10		A3, bottenlagret	ugn	X		74	
96	10		A3, bottenlagret	ugn	X		75	
97	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	76	
23	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	77	
98	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	78	
99	10		A3, bottenlagret	ugn	X		79	
37	10		A3, bottenlagret	ugn	X		80	
17	10		A3, bottenlagret	ugn	X		81	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	82	
87	10		A3, bottenlagret	ugn	X		83	
85	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	84	
89	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	85	
90	10		A3, bottenlagret	ugn	X		86	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X		87	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	88	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	89	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X		90	
103	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	91	
104	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	92	
105	10		A3, bottenlagret	ugn	X		93	
106	10		A3, bottenlagret	ugn	X		94	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X		95	
107	10		A3, bottenlagret	ugn	X		96	
108	10		A3, bottenlagret	ugn	X		97	
109	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	98	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	99	
110	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	100	
111	10		A3, bottenlagret	ugn	X		101	
112	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	102	
	10		A3, bottenlagret	ugn	X		103	
83	10		A3, bottenlagret	ugn	X		104	
113	10		A3, bottenlagret	ugn	X	X	105	
114	10		A3, bottenlagret	ugn	X		106	

Dromedaren 275/01

Fynd nr	Tomt	Lager	Anl.	Annat	Glasyr insida	Glasyr utsida	Ritning	Noter
24	10		A3, bottenlagret	ugn	X			107
			A2, golv	verkstad	X			108
133	10		A2, golv	verkstad	X			109
			A4, utkast	norr om anl	X	X		110
	10	L 10	A4, profil A-B	norr om anl	X			111
134	10		A4, utkast	norr om anl	X			112
135	10		A4, utkast	norr om anl	X	X		113
136	10		A4, utkast	norr om anl	X			114
137	10		A4	norr om anl	X			115
138	10		A4	norr om anl	X			116
139	10		A4	norr om anl	X	X		117
141	10	L 10	A4, profil		X			118
140	10		A11, utkastlager		X			119
	10		A3, bottenlagret		X	X		Ihopsintrat, människofigur och fågel

Kvarteret Dromedaren Dnr 275/02 Fornlämning 50 Jönköpings stad, Jönköpings kommun

Fnr	Föremål	Material	Anl	Lager	
1	Skosula	Läder	3		
2	Skosula	Läder	11	utkastlager, understa l.	
3	Fönsterglas	Glas	11	utkastlager, understa l.	
4	Skosula	Läder	11	utkastlager, understa l.	
5	Skosula	Läder	11	utkastlager, understa l.	
6	Skosula	Läder	11	utkastlager, understa l.	
7	Skosula	Läder	11	utkastlager, understa l.	
8	Metallbleck	Mässing?	11	utkastlager, understa l.	
9	Kniv	Järn	4	Lerlager N om A4	
10	Hank	Keramik	4	Lerlager N om A4	utsirat hantag till skål, fransk lilja
11	Kruka	Lera	4	Lerlager N om A4	glasyr på insidan, intryckt stämpeldecor utsidan
12	Kruka	Lera	4	Lager 4, profil A-D	glasyr på insidan, intryckt stämpeldecor utsidan
13	Kruka	Lera	4	Lager 4, profil A-D	Helglasyr, stämpeldecor på utsidan
14	Kapslar	Lera	1	Profilrensning, lager med tegel o keramik	Kapslar som använts i keramikugnen vid bränning för att staga upp krukor och dyligt
15	Tallrikar	Lera	1		11 tallrikar som sintrat ihop vid bränning och sitter ihop i en stapel
16	Mynt	Koppar	5	träkonstruktion	Fredrik I, 174?, 2 Öre
17	Slagg	Slagg	2		Ett mindre urval
18	Spik	Järn	2		Möjligen ett verktyg
19	Kula	Järn	2		Kanonkula?

Produktion och konsumtion

Studier av yngre rödgods från kvarteret Apeln och kvarteret Dromedaren
Ca 1630-1850

Ole Stilborg
Emma Grönberg
Keramiska Forskningslaboratoriet
Kvartärgeologiska avdelningen Lunds universitet
Rapport 06/0614

Krukmakeriet i kvarteret Dromedaren

Avfallet från ett krukmakeri ger unika möjligheter att identifiera en produktion, dess generella utveckling över tid och till och med möjligheten att kunna urskilja fabrikationsserier. Särdrag i formgivningen kan avslöja motoriska vanor hos drejaren. Det är emellertid också viktigt att ha krukmakerifyndens speciella karaktär för öga. Det som hittas här är felbränningar, kärl som gått sönder och möjligen också på annat sätt misslyckade eller experimentella produkter. Det är således mycket sannolikt, att kärltyper, som lättare skadas under bränningen är överrepresenterade bland krukmakeriavfallet.

Anläggningar och områden

De två fyndmässigt väsentligaste anläggningar, som undersöktes på Dromedaren, är resterna efter ugnarna A1 och A3 (fig. 28). Ugnen A1, vars sista bränning tidfästas av fatet daterat till 1787, låg i den nordliga änden av schaktet. Enbart den mindre delen av ugnen, som låg inom schaktet utgrävdes.

Den äldre ugnen A3 låg ca 15 m längre söderut. Avfallet i ugnen, som låg i anknytning till verkstaden A2, dateras antagligen relativt i förhållande till A1 av ett fat med inskriptionen 1752. De övriga anläggningar, som tolkats som verkstad (A2) och andra byggnader, innehöll enbart mindre mängder av keramik däribland enstaka fat.

Analysmaterial

Studiet av keramiken från krukmakeriet har fokuserats på faten. Den främsta orsaken är den större formvariation, som har iakttagits bland faten från kv. Apeln och som ger en bättre möjlighet att urskilja produktioner, vilket är förutsättningen för att kunna jämföra Dromedarenmaterialet med Apelnmaterialet. Den andra orsaken är, att fat utgör den största fyndgruppen bland keramiken på Dromedaren. Detta är inte förvånande, eftersom fat verkar utgöra en stor grupp även i konsumentledet i kvarteret Apeln, men det kan också bero på, att faten lättare har skadats under bränningen på grund av deras form och storlek.

De två viktigaste materialen kommer från de två ugnarna A1 och A3. De två faten med inskriptionerna 1787 respektive 1752 från de två ugnarna skulle kunna datera de sista bränningarna i de två ugnarna och visar i alla fall på en relativ kronologi. Denna analys utgår ifrån, att keramikfynden från varje ugn kan uppfattas som i huvudsak samtida med respektive daterade fat.

Fat: Kärl försedd med brätte (Lindahl 2002, fig. 29) och enligt definitionen ovan med en vinkel mellan kärlvägg och horisontell mynning, som är mindre än 45°. Att de också skulle ha "liten, låg mynningskant", som Magnus Elfwendahl tar med i sin klassifikation (1999, 61) tycker jag inte gäller för detta material. Det är i övrigt ett för vagt definierat kriterium för att vara användbart.

På bas av just mynningens utformning har faten fått den mest komplexa indelningen i fem huvudtyper, varav den sista indelad i tre undertyper:

F1: Mynningen på dessa fat är jämntjock eller lätt förtjockad i förhållande till brättet. Det är inom denna grupp vi hittar fat, som bäst kan karakteriseras som tallrikar (se nedan).

F2: Mynning och brätte är tydligt skilda från resten av kärlet av en upprättstående kant. Brättet är därmed skyddad från skvalp från ett flytande innehåll och är bättre att hålla i när fatet flyttas runt. Samtidigt kan det avskilda brättet också användas för att lägga ifrån sig oätbara delar av maten, utan att de kan falla ner i maten igen (fiskben?). Fat av typen F2, som också benämns ”karmfat”, har antagligen någon speciell funktion.

F3: Mynningen är likartad förtjockad på in- och utsida. Orsaken till denna förtjockning och de efterföljande typernas mynningsform är antagligen önskan att förstärka mynningen på de ofta ganska stora faten. Det finns ingen produktionsmässig fördel, men snarare problem för drejningen i att förse faten med ökad vikt längst ut i periferin. Sannolikt har mynningen drejats på efter en viss torkning av de bärande delarna av fatet. Avgränsningen gentemot typ F4 och typ F5a är inte tydlig.

F4: Mynningen är förtjockad enbart på utsidan/undersidan. Som spåren på vissa av dessa mynningar visar, har förtjockningen åstadkommit genom att kanten på fatet har vikts om på utsidan/undersidan.

F5: Mynningen på dessa fat har i motsättningen till F4-faten vikts uppåt och utgör en kant på fatet.

En ytterligare underuppdelning av F5-gruppen omfattar:

F5a där mynningskanten har samma tjocklek som kärlväggen.

F5b är en variant av 5a, där det finns en inskärning på den neråtvända utsidan av kärlväggen strax innan stället, där mynningskanten har vikts upp. Anledningen till, att denna detalj har givit upphov till en undergrupp, är, att den kan vara karakteristisk för en bestämd verkstadsproduktion.

F5c där den uppböjda mynningskanten är förtjockad.

Övriga, som inte entydigt har kunnat placeras i undergrupperna, har enbart betecknats ”F”.

Ugnen A3

Bland keramiken från denna äldsta utgrävda ugnsanläggning förekommer mynningsskärvor av 52 olika fat, där en mynningsdiameter har kunnat beräknas (fig. 29). De fördelar sig på typerna F2, F3, F4, F5a, F5b och F5c, varav F5a, F2, och F5c är de vanligast förekommande. Totalt utgör dessa tre typer ca 70 % av mynningarna. Tillsammans representerar dessa tre typer också hela variationen i mynningsdiameter från 20 till 42 cm (fig. 30). F2-faten är de minsta med inre diametrar (dvs. innanför den yttre rännan) mellan 20 och 28 cm. F5a-faten ligger mellan 28 och 42 cm med tydliga koncentrationer runt 30 och 36 cm. Slutligen är de sex faten av typ F5c fördelade mellan 30 och 37 cm i mynningsdiameter med en koncentration vid 30-31 cm. Den mindre karakteristiska typen F3 överlappar storleksspridningarna för de tre ovannämnda typerna (21-34 cm), medan typ F5b inte överraskande (se kapitel om typologi) har stort sett samma spridning som F5a och F5c (26-37 cm).

Ugnen A1

På mynningsskärvor av 45 olika fat från den yngre ugnen A1 har mynningsdiametern kunnat beräknas. De fördelar sig på typerna F1, F2, F3, F4, F5a, F5b och F5c, varav F5a, F1, F3 och F5c är de vanligast förekommande (fig. 29). Totalt utgör dessa fyra typer nära 90 % av mynningarna. Tillsammans representerar de fyra typerna också hela variationen i mynningsdiameter från 13 till 44 cm (fig. 31). Det är tydligt, att spridningen i storlekar har utökats speciellt med ett antal mindre kärl mellan 13 och 20 cm i mynningsdiameter i förhållande till materialet i A3. Detta beror på förekomsten av fattypen F1

(13-26 cm i mynningsdiameter), som även kan betecknas som tallrik. Fat av typen F1 uppträder inte i keramiken från A3. Den andra markanta skillnaden mellan de två materialen är F2-faten, varav det fanns 10 i A3 men enbart ett i A1. Detta senare exemplaret har dessutom en inre diameter på 30 cm mot 28 för det största F2-fatet i A3. Spridningen av F5a-faten i A1 mellan 23 och 39 cm är däremot stort sett samma som för fynden i A3. Koncentrationerna runt 30 och 36 cm i diameter finns också här. Överensstämmelsen gäller också fattypen F5c. Till koncentrationen kring 30 cm hör slutligen också mynningarna av två kärl, som ligger på gränsen mellan definitionerna av fat och skålar. Mynningen är kraftigt förtjockad och svår att placera inom någon av fat eller skåltyperna, men kommer närmast F5-faten.

Verkstaden A2 samt anläggningarna A4 och A6

Bland fynden från verkstaden A2 fanns mynningsskärvor av två F4-fat med mynningsdiameter på 27 och 31 cm. Karakteristisk för båda mynningsprofiler var en synlig fog mellan kärlväggen och den neråtvikta mynningen. Orsaken är en lite sämre fästning mellan de två delarna, vilket dock inte har spelat någon roll för det färdiga resultatet.

Två snarlika mynningsskärvor av två andra F4-fat har påträffats i utkastlager och profil norr om anläggning A4 ca 10 m söder om A2. Detta särdrag i fyra fat av samma typ kan karakterisera en enstaka krukmakare/drejares motoriska vana. Gemensamt, men inte unikt för dessa fyra kärl är också den ganska tunna kärlväggen – ca 7 mm – precis under mynningen. Detta kan i sin tur knyta gruppen av F4-fat till en lika stor grupp av F5c-fat, som även den hittades norr om anläggning 4. Tre av F5c-faten har en markant tunn (5-7 mm) kärlvägg och en kraftigt förtjockad mynning. På det fjärde fatet är kärlväggen tjockare – 10 mm – men fortfarande tunn i förhållande till den förtjockade mynningen. Den tjockare kärlväggen kan förklaras av fatets större storlek (38 cm mynningsdiameter) jämfört med de andra fatens 27-31 cm. Liknande F4-fat har inte påträffats i någon av de två ugnarna, men en enkelt tallrik (F1) i materialet från A4 placerar sannolikt detta material närmare den yngre ugnen A1 i tid.

Motsvarande kan den ena skärvan av ett F2-fat i golvlagret på A6 eventuellt knyta denna anläggning till en tid närmare den äldre ugnen A3.

Tunnslipsanalyserna

Skärvor av fyra F2-fat från ugnen A3 och av ytterligare ett F2-fat från anläggningen A6 har utvalts till tunnslipsanalys tillsammans med fyra skärvor av F1-fat från ugnen A1 samt två skärvor av krukor från anläggning A4.

Resultaten, som redovisas i tabell 1, visar en förvånande stor variation med tanke på urvalet av fat av bara två olika typer samt det sannolikt begränsade tidsrummet för produktionen av varje typ. Lerorna varierar från grova silt- och finsandrika leror till siltiga och finsandiga mellanleror. Alla leror är kalkfria. Glimmer- och järnoxidhalten varierar också liksom förekomsten av mörka mineral. Lerornas variation i Dromedarens keramik svarar väl till variationen i lerorna, som använts till Apelnkeramiken.

Tre gods i två F2-fat och ett F1-fat – TS 4, TS 5 och TS 8 – har inte tillsatts ytterligare magring. Ytterligare två gods från fat av båda typerna – TS 2 och TS 9 – har tillsatts en mindre mängde tegelmjöl. Övriga gods har magrats med en blandning av sorterad sand och tegelmjöl, där sanden utgör den största mängden, men där det största kornet i flera fall kan finnas bland tegelmjölet. Variationen i olika magringstyper motsvarar således vad som observerades i keramiken från Kv. Apeln.

Det begränsade antalet prover, som har analyserats från materialet på Kv. Dromedaren, betyder, att det inte är möjligt att se skillnader mellan variationen i magringskvaliteter i 1752-ugnen och i 1787-ugnen (fig. 32). Men den samlade variationen för de sju proverna svarar mycket väl till variationen i Apeln

keramiken. Den kraftigare magringen av krukorna på tomt 35 har också sin motsvarighet i krukan TS 10 på Dromedaren. Den andra krukan TS 11 har däremot en klart finkornigare magring. Skillnaden tycks inte bero på skillnader i lerans naturliga grovlek. Den finare mellanleran finns i TS 11 med den mera finkorniga magringen.

Den oväntat stora godsvariationen ger upphov till några intressanta frågor kring organiseringen av arbetet på krukmakeriet. Det verkar sannolikt, att mera än en person har ansvarat för val och blandning av råmaterial. Variationen i magringen tycks bara i begränsad omfattning vara avhängig av lerans grovlek. De grövsta lerorna är inte magrade, men därutöver finns det inget klart samband mellan lerans grovlek och magringskvaliteten. Det fanns således ingen standardisering, som man skulle ha förväntad i en verkstadsverksamhet. Kan det ha varit så att varje drejare jobbade för sig på en slags frilansbasis och enbart bränningen var gemensam?

Tolkningar

Sammansättningen av fattyper och dessas frekvenser ger flera mycket intressanta upplysningar om aktiviteterna på krukmakeriet kv. Dromedaren, samt om förändringar i produktionen. Fynden visar, att en rad olika fattyper framställdes och sannolikt brändes samtidigt. Detta är i överensstämmelse med det förväntade utifrån etnografisk och etnologisk kunskap. Sannolikt har antingen en drejare gjort serier av olika fattyper efter varandra över en period tills ugnen kunde fyllas eller också har flera drejare gjort var sina typer, som de var specialiserade på, tills en ugnslast var klar. F4-faten från A2 och A4 visar sannolikt en drejares produktion troligen över en begränsad period. Bränningarna har kanske ägt rum var fjortonde dag eller kanske oftare avhängigt av hur många drejare som höll på.

Skillnaderna i typsammansättningen av faten, som studerats från de två ugnarna, ger mycket intressanta kronologiska informationer. Även om avfallet härrör från flera bränningar kan vi utgå ifrån, att de två daterade faten anger en relativ tidsordning mellan ugnarnas brukstid. Flera typer – som F4, F5a och F5c – förekommer i samma mängd och storlekar i båda ugnarna. F3-faten tycks bli något vanligare och F5b-faten mindre vanliga i det yngre materialet, men den stora skillnaden är, att F2-faten – karmfaten – stort sett försvinner, medan F1-tallrikerna kommer in som en ny betydande grupp. Just dessa två typer är funktionellt extra intressanta på grund av deras form och storlek. Den speciella yttre rännan på karmfaten bör ha haft en egen funktion antingen relaterad till innehållet eller till sättet att bearbeta eller äta på. Att F2 försvinner bör alltså betyda att ändringar har skett på detta område. På liknande sätt föreställer jag mig, att tallrikarnas introduktion måste hänga ihop med grundläggande förändringar i dukning och bordsskick. Dessa förändringar reagerade krukmakeriet i kvarteret Dromedaren således på mellan ca 1752 och ca 1787.

En jämförelse med krukmakeriavfallet från Repslagaregatan i Linköping, som har omtalats tidigare, visar på en tydlig skillnad i mängden av trebensgrytor som producerades. I Linköpingsmaterialet från senare hälften av 1600-talet dominerade grytorna, medan faten utgjorde en mindre grupp (Feldt 2005). Orsaken kan vara kronologisk men lika väl en fråga om olika konsumtionsmönster eller att olika krukmakerier specialiserade sig på olika kärltyper. (se diskussion längre fram).

Jämförelser med Apeln

Jämförelserna mellan keramiken från kv. Apeln och kv. Dromedaren baseras på faten som den mest variationsrika och mest frekvent förekommande kärlgruppen. Målet med jämförelsen är dels att använda Dromedarenproduktionens sammansättning som en mall för en uppskattning och förståelse

av variationen inom Apelns keramikfynd, dels att avgöra i vilken utsträckning kärlen på Apeln kan ha framställts på krukmakeriet i kv. Dromedaren.

När det gäller fattyperna, som har definierats på fyndmaterialet från kv. Apeln, finns alla typer även representerade på kv. Dromedaren. Utifrån förekomsten av F2-fat i A3 och F1-fat i A1 är det rimligt att i första hand jämföra faten från ugn A3 med fatfrekvenserna i mellanfasen och faten från ugn A1 med fatfrekvenserna i yngre fasen på Apeln. Faten från tomt 37' mellanfas och yngre fas har typfrekvenser, som stämmer mycket väl överens med A3 respektive A1 materialet (fig.9 och 29). Spridningen i fatens mynningsdiametrar på samma tomt har koncentrationer vid 31 och 36 cm, vilket också svarar till spridningen i fatstorlekarna från A1 och A3. Även fatmaterialet från mellanfasen på tomt 36 har en sammansättning, som ligger nära A3-materialet bortsett från en större andel F4-fat på tomt 36 samt inslaget av F1-tallrikar. Storleksvariationen är också snarlik med koncentrationer vid 32 och 39 cm (mot 31 och 36 cm). F4-fat förekom dessutom utanför ugnarna på Dromedaren.

Tomterna 34 och 35 har däremot annorlunda sammansättningar av fatmaterialet i mellanfasen. Avvikelsen består främst i större frekvenser av F1-tallrikar, men även större andelar av typerna F3 och F4 skiljer Apelns tomters inventarium från faten i Dromedarens ugnar. I tomt 34, mellanfas, är den låga andelen F5a-fat också anmärkningsvärd. I fatens storleksvariation på båda tomter finns det koncentrationer kring 20-22 cm och 25 respektive 28 cm, varav den första delvis beror på inslaget av F1-tallrikar.

På basis av den statistiska jämförelsen av morfologi och dimensioner kan man konkludera att det finns genomgående paralleller mellan faten på Apeln och faten på Dromedaren, men även skillnader.

På en högre detaljnivå har paralleller till serien av F4-fat från A2 och A4 på Dromedaren samt F5c-faten från A4 eftersökts bland de ritade Apeln profilerna. Till båda serierna fanns paralleller bland Apeln faten, men spridningen ger ingen klar bild. F4-fat av samma form och ibland med antydning av spricka mellan kärlväggen och den omvikta mynningen förekommer främst i hus från äldsta och mellanfasen i tomt 36 (fem mynningar). Två kommer från hus daterade till äldsta och mellanfasen i tomt 35 och slutligen en från ett hus i yngsta fasen på tomt 37.

Samma spridning visar gruppen av F5c-fat, som har samma profil som Dromedaren gruppen. Fyra paralleller har hittats i hus från äldsta och mellanfasen på tomt 35 och två i hus från yngre fasen på tomt 34 och 36.

Att paralleller till F4-serien företrädesvis har hittats på tomt 36 stämmer väl med de generella parallellerna mellan fatsammansättningen på denna tomt och i A3 på Dromedaren. Det motsatta är fallet när det gäller övervikten av de speciella F5c-faten på tomt 35, som i övrigt stämmer dåligt överens med Dromedarens fatsammansättning.

Som ovan nämnt finns det en bra generell överensstämmelse mellan råmaterialval och magringskvaliteter i keramiken från Apeln och Dromedaren.

Diskussion

Tre olika faktorer kan vara väsentliga för relationen mellan Apeln och Dromedarens material – representativitet, tid och konsumtionsmönster. Att A3 ugnen inte har några exempel på F1-tallrikar och A1-ugnen har en mindre representation av samma typ än bland fatmaterialen från Apelns tomter kan bero på, att dessa mindre kärl i större utsträckning klarade bränningen utan skador och därför naturligt är underrepresenterade i krukmakeriavfallet. En annan orsak till skillnaderna mellan Apeln och Dromedaren kan vara skillnaden i tidsintervall. Mellanfasen på Apeln har daterats till en hundraårig period mellan 1630 och 1730, medan fynden på Dromedaren sannolikt inte täcker mera än det halva.

Med tanke på att majoriteten av keramiken, som har hamnat som fyllning i huskonstruktioner på Apeln rimligen härrör från en sen del av denna hundraåriga fas, så ska tidsskillnader mellan Apeln och

Dromedaren inte tilläggas någon avgörande betydelse.

Med utgångspunkt i de olika fatuppsättningarna i A3 och A1 verkar det dessutom vara relevant att flytta fram övergången mellan mellanfasen och yngre fasen på Apeln till en tidpunkt mellan 1752 och 1786. I flera tomter – t.ex. tomt 35 – skulle man kunna tänka sig att mellanfasens hus stod kvar ännu längre, vilket skulle kunna förklara det betydande inslag av F1-fat (se diskussion nedan). Sådana tidsförskjutningar kan förklara något av avvikelserna mellan Apeln och Dromedaren. Den sista faktorn, som kan ligga bakom skillnaderna, är självklart konsumtionen av fat från andra krukmakare än Dromedarens.

Produktion och konsumtion av rödgods under 1600-1800-talen i Jönköping.

Studierna av keramiken från kv. Apeln och kv. Dromedaren har givit en inblick i produktion och konsumtion av rödgodskärl under tiden mellan ca 1600 och 1830. Inte alla frågor har kunnat lösas slutgiltigt, men indikationer på svar har framkommit.

- Är keramikavfallets spridning på tomterna på Kv. Apeln funktionellt relaterad eller enbart ett resultat av avfallets användning som utfyllnad vid om- och nybyggnation?
- Finns skillnader i keramikinventariet mellan olika tomter under de olika perioderna?
- Har de flesta eller åtminstone en del av 1700-tals-rödgodskärlen på Kv. Apeln gjorts i det samtida krukmakeriet på Kv. Dromedaren?
- Hur ser hushållsinventariet av keramik ut under 1600 respektive 1700 och 1800-tal? Vilka förändringar äger rum och vad är bakgrunden eller effekten av dessa?

Även om skärvorna, som har framkommit på Apeln, företrädesvis har påträffats som fyllmaterial i konstruktioner, finns det fortfarande rester av funktionella fördelningar av keramikavfall kvar. Det är således i överensstämmelse med förväntningarna, att alla kärltyper förekommer i bostadsdelen av gårdarna oavsett fyndmängden. Stort sett alla kärltyper har använts i köket och det är därmed här, det har funnits störst chans, att man har råkat slå av en del av mynningen, som har undslupit städningen och bevarats. Efter detta har kärlet kanske återanvänts i verkstaden, där det har gått sönder ytterligare och enstaka skärvor har sintrats på eldstaden.

Det finns relativt stora skillnader i mängden av keramikfynd mellan tomterna och keramiken på tomt 37 skiljer sig ut som mera störd, vilket ger sig uttryck främst i en större homogenisering tvärs över faserna. Utöver mängdskillnaderna, som antagligen snarare ska tillskrivas skillnader i husens konstruktion, där keramiken ingått som fyllmaterial, finns det inga tydliga skillnader i sammansättningen av kärltyper eller storlekar mellan tomterna.

Keramikkärlen i köket har under mellanfasen (senare delen av 1600-talet – första hälften av 1700-talet) dominerats av fat – främst mellanstora och stora, som väl har fungerat såväl till servering som till prydnad.

Krutor till förvaring har varit vanliga och det har även förekommit någon eller några trefotsgrytor. Den begränsade mängden trefotsgrytor, kan hänga ihop med att man under 1700-talet allmänt slutar att använda trefotsgrytor (Ekre 1987, 96), vilket jämförelsen med Linköpings krukmakares delvis äldre avfall skulle kunna stödja (Feldt 2005). Dock är tidsskillnaden inte stor och grytor verkar inte heller vara vanliga bland den äldsta fasens fynd på Apeln. Kanske det hänger ihop med att vapensmeder istället hade järngrytor? Det kan också röra sig om generella skillnader mellan olika städer eller om att olika verkstäder hade olika specialiteter.

Skålar och andra kärl, som antagligen har tjänat en rad olika ändamål är ungefär lika vanliga i hushållsinventariet. Slutligen ingår enstaka små bågare eller små trebengsgrutor med mynningsdiameter under 10 cm.

Hela detta inventarium skulle man ha kunnat köpa hos det samtida krukmakeriet på kv. Dromedaren. Variationen i godssammansättning antyder, att kärlen skulle kunna ha gjorts på flera olika verkstäder med olika godspreflexer, men jämförelsen med ett mindre utsnitt av keramiken på Dromedaren visar, att det till och med inom serier av samma kärltyp och från ett begränsat tidsrum på samma verkstad finns en nästan lika stor variation. Åtminstone en kruka av kalkhaltig lera från Apeln borde emellertid härröra från en annan verkstad eller annan produktionsort.

Den tydligaste teknologiska distinktionen är i övrigt mellan fat och krukor, där de senare magrades med grövre krossad tegelmjöl än faten.

Hushållsinventariet förändrades en del mellan mellanfasen och den yngre fasen. Faten blev färre och ersattes delvis av tallrikar. Karmfaten försvann stort set från typförrådet. Denna förändring syns tydligt på krukmakeriet i skillnaden mellan de två ugnarna med produkter från omkring 1752 respektive 1787. Hushållet på tomt 35, där det förekommer en hel del tallrikar redan i fyndmaterialet från mellanfasen, kan ha varit tidigt ute med denna förändring av matbordssederna, men orsaken kan också vara, att nybyggnationen av mellanfashusen på denna tomt låg senare på 1700-talet, då tallrikar hade blivit ett vanligt inslag i hushåll och keramikavfall.

Inte heller i den yngre fasen syns några större skillnader i keramikinventariet mellan tomterna annat än i mängden av fyndmaterial. Den generellt något mindre fyndmängden kan vara en spegling av, att det nu finns färre rödgodskärl i hushållet. I keramiken syns en intressant förändring av produktionen. Variationen såväl i lerans kvalitet som i magringskvaliteten blir mindre. Eftersom jämförelsen med godsvariationen på Dromedaren har visat på, att variationen inte behöver bero på, att flera olika verkstäder har framställt den, innebär denna mindre variation i den yngre fasen sannolikt en standardisering av produktionen. Om det också har inneburit en kvalitetshöjning är svårt att säga, men produktionen verkar i alla fall ha blivit mera kontrollerad. Skillnaden på fat- och krukods har upprätthållits. Jag har på nuvarande tidpunkt ingen bra förklaring på denna skillnad.

Man får intrycket av ett mycket likartad hushållsinventarium i de olika gårdarna. Det innebär inte nödvändigtvis någon social jämställdhet men betyder kanske snarare, att rödgodskärlen i huvudsak tillhörde en självklar basal vardag i hushållet. Som det framgår av skriftliga källor betingade kärlen inte heller något större ekonomisk värde (Ekre 1998, 98; Lindqvist 1981, 134). Större fint dekorerade fat, kanske speciellt de som försetts med årtal till hågkomst av någon speciell begivenhet, vårdades dock och stora fat verkar det ha funnits gott om på Apelns gårdar.

Litteratur

Carlson, K., Rosén, C. 2002. *Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer.*

Ekre, R. 1987. Krukmakaren på Vimpeln. *Västgöta-Dal 1987.*

Elfwendahl, M. 1999. *Från Skärva till Kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala.* Lund Studies in Medieval Archaeology 22.

Feldt, A-C. 2005. *Felbränd keramik och modern teknik. Fjärrkyla genom det medeltida Linköpings östra delar. Repslagaregatan – Ågatan – Nygatan – Snickaregatan. RAÄ 153.* Arkeologisk förundersökning. Rapport 2005:63. Östergötlands Länsmuseum.

Lindahl, A. 1990. *Skärvor blir kärl – simulerad tillverkning av keramik. Levandegörande arkeologi.* Rapport RAÄ 1990:3.

Lindahl, A. 2002. Kärlets delar. I Lindahl, A. Olausson, D. & Carlie, A. red. *Keramik i Sydsverige. En handbok för arkeologer.* Monographs on Ceramics. KFL.

Lindqvist, G. 1981. *Krukor och fat. Svenskt krukmakeri under 400 år.* Stockholm.

Under sommaren 2002 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk slutundersökning inom kvarteret Dromedaren. Här på Svenska Maden, som området öster om Östra Torget kallades, bodde det lite enklare folket. Hur har man levat och bott under 1700-talet i Jönköpings utkanter? Kan gamla stenar och svarta fläckar berätta något om detta?

Arkeologerna påträffade delar av ett krukmakeri som varit i bruk under 1700-talet. Här har krukmakarna Banck under tre generationer slitit för brödfödan med att tillverka vackra skålar och fat. Men de har verkligen inte lyckats med bränning i sin ugn varje gång! Följ med och se vad gamla lämningar kan berätta om livet i staden förr i tiden.

